

กำเนิดและความท้าทายของศิลปศาสตร์ในระบบการศึกษาไทย¹

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ*

นักวิชาการอิสระ

Origins and Challenges of Liberal Arts in Thai Higher Education

Thanet Aphornsuvan*

Independent Scholar

Article Info

Special Article

Article History:

Received 16 May 2024

Revised 23 July 2024

Accepted 3 August 2024

คำสำคัญ

ศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยไทย

เสรีนิยม

อำนาจนิยม

อุดมศึกษากับโลกาภิวัตน์

* Corresponding author

E-mail address:

thanet3@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มองกลับไปถึงกำเนิดของแนวคิดเรื่องการศึกษาแบบศิลปศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 7 แต่ไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้เพราะรัฐบาลต้องการฝึกฝนทางวิชาชีพ จนเมื่อหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 การสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นการริเริ่มแนวทางการศึกษาระดับอุดมศึกษาที่มองกว้างไปกว่าการฝึกฝนวิชาชีพ หากแต่ค้ำึงถึงมิติทางสังคมและเศรษฐกิจที่มีจุดหมายของการสร้างระบบประชาธิปไตยในประเทศ แนวทางและนโยบายดังกล่าวยุติลงหลังรัฐประหาร 2490 พร้อมกับการก่อตั้งคณะวิชาตามวิชาชีพ จนหลังการรัฐประหารของคณะทหารและการขึ้นมาของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ให้นโยบายในการตั้งคณะศิลปศาสตร์ อันเป็นที่มาของการเปิดทิศทางเสรีในการศึกษาแก่นักศึกษาระบบธรรมศาสตร์ในยุคเผด็จการ บทความประเมินผลกระทบและอิทธิพลในทางความคิดการเมืองเสรีนิยมว่ามีในลักษณะใด และในเนื้อหาอะไร รวมถึงความสำเร็จและล้มเหลวของโครงการศิลปศาสตร์ใหม่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และเสนอข้อคิดแก่นักคิดก่อนหน้าของอุดมศึกษาในแนวของศิลปศาสตร์ในยุคโลกาภิวัตน์

¹ ปรับปรุงและแก้ไขเพิ่มเติมจากปาฐกถาในการประชุมสัมมนาวิชาการนานาชาติเรื่อง “Liberal Arts of the Future: Changes and Challenges in Research and Pedagogy” (“ศิลปศาสตร์ของอนาคต : ความเปลี่ยนแปลงและการท้าทายในการวิจัยและการสอน”) ในวาระครบครบ 60 ปี คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2565 ขอขอบคุณผู้วิจารณ์ประเมินบทความทั้ง 3 ท่านที่ให้ความเห็นและคำวิจารณ์ที่มีประโยชน์ต่อการปรับแก้บทความให้มีความเหมาะสมและประโยชน์ต่อผู้อ่านอย่างยิ่ง

Keywords:

Liberal Arts
Thai universities
liberalism
authoritarianism
higher education and
globalization

Abstract

The article looks back to the origin and development of the idea of liberal arts education in Thai universities in the reign of King Rama VII in an attempt to further the development of higher education in Siam. The liberal arts program did not get support due to it being too general in the training of students. However, the establishment of the University of Morals and Political Science (Thammasat University) in 1934 following the 1932 Democratic Revolution resulted in the beginning of a new version of liberal education aiming at the creation of democratic citizens in the new regime. The experiment with liberal education was cut short by the military coup in 1947, from which the education policy would shift to follow the American model under the pressure of the Cold War. Finally, after the coup led by Gen Sarit Thanarat in 1957 and 1958, he personally authorized the establishment of the Liberal Arts Faculty at Thammasat University in 1962. The article ends with the evaluation of liberal arts learning in Thammasat and looks forward to the role and implications of liberal arts education in Thailand in the era of globalization.

1. บทนำ

โดยทั่วไปเรามักเข้าใจว่าบทบาทที่มีความหมายของการศึกษาแบบศิลป(วิทยา)ศาสตร์ หรือ liberal arts นั้นเพิ่งมีบทบาทและความหมายก็หลังจากมีการสถาปนาคณะศิลปศาสตร์ขึ้นในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี พ.ศ. 2505 และดำเนินการเรียนการสอนในปีต่อมา หลังจากนั้นมีการกล่าวถึงอิทธิพลทางความคิดการเมืองแบบประชาธิปไตยที่ได้รับจากการเรียนแบบศิลปศาสตร์ โดยเฉพาะในช่วงหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองใหญ่ ๆ เช่นกรณีประท้วงใหญ่ 14 ตุลา 2516 ที่นำไปสู่การมีรัฐธรรมนูญที่มีเนื้อหาและจุดหมายของประชาชนมากขึ้น จนถึงเหตุการณ์กรณีพฤษภาเลือด 2535 ที่นำไปสู่การร่างรัฐธรรมนูญฉบับปี 2540 หรือที่เรียกกันในหมู่ผู้สนใจการเมืองว่า “รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน” จากนั้นมีการได้มาซึ่งรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้งของประชาชนผู้มีสิทธิส่วนใหญ่ ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่แสดงออกในสถาบันทางการเมืองและกฎหมายปกครอง ก็มีการพูดถึงอิทธิพลและแหล่งที่มาของการเกิดความคิดทางการเมืองและสังคมต่อคนรุ่นใหม่ที่เป็นนิสิตนักศึกษาและนักเรียนในขณะนั้น ที่อยู่ในระดับก้าวหน้ากว่าที่เคยเป็นมาในสังคมไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เป็นต้นมา ว่ามาจากความคิดอะไร มาได้อย่างไรและใครหรือกลุ่มองค์กรอะไรที่นำความคิดก้าวหน้ามาสู่เยาวชนคนหนุ่มสาวรุ่นเดือนตุลา² หนึ่งในอิทธิพลทางความคิดแบบก้าวหน้าที่มีการพูดถึงคือการศึกษาแบบศิลปศาสตร์ที่ริเริ่มโดยคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี 2505 ซึ่งครบ 60 ปีในปีนี้ที่มีการจัดประชุมสัมมนาวิชาการนานาชาติเรื่อง “Liberal Arts of the Future: Changes and Challenges in Research and Pedagogy (“ศิลปศาสตร์ของอนาคต: ความเปลี่ยนแปลงและการท้าทายในการวิจัยและการสอน”)

บทความนี้มีจุดประสงค์ในการค้นคว้าและประเมินผลกระทบและอิทธิพลความคิดทางการเมืองและสังคมที่ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาแบบศิลปศาสตร์ในลักษณะใด รวมถึงการมองออกไปยังหนทางข้างหน้าของสังคมไทยผ่านประสบการณ์ของการศึกษาแบบศิลปศาสตร์ว่าจะมีบทบาทและนำยามากน้อยประการใด

² ประจักษ์ ก้องกีรติ, และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ : การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนก่อน 14 ตุลาฯ (กรุงเทพฯ: ฟ้ายิ้ม, 2556), 10.

การศึกษาทางศิลปศาสตร์ (Liberal Arts Education หรือ Liberal Education)³ “ถือว่เป็นการศึกษาในอุดมคติ ทั้งนี้ก็เพราะว่า รูปแบบการศึกษาชนิดนี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อนักศึกษาสามารถพัฒนาศักยภาพทางปัญญาด้วยการประมวล การสังเคราะห์และบูรณาการองค์ความรู้ต่าง ๆ จนก่อให้เกิดความเป็นอิสระทางความคิด ความสามารถในการวิพากษ์วิจารณ์ และการริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง สังคมและมวลมนุษยชาติ”⁴ ถ้าพิจารณาจากนิยามความหมายข้างต้นนี้ การจัดตั้งและจัดการศึกษาแบบศิลปศาสตร์ในระบบการศึกษาไทยน่าจะเป็นเรื่องที่เหมาะสมไปไม่ได้เลย เนื่องด้วยการขาดเงื่อนไขทางสังคมและการเมืองดังกล่าว แต่ในความเป็นจริง เมื่อย้อนกลับไปมองประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงในด้านการศึกษาไทย น่าแปลกใจไม่น้อยว่ามีการพูดและระบุถึงแนวความคิดและจุดหมายบางส่วนที่ตรงกับอุดมคติของการศึกษาศิลปศาสตร์เกิดขึ้นในสังคมไทยด้วยเหมือนกัน เพียงแต่ผลพวงและกระบวนการที่มากับแนวความคิดเหล่านั้นไม่สามารถดำรงและสืบทอดการปฏิบัติของมันได้อย่างจริงจัง ระบบการอุดมศึกษาไทยจึงยังดำรงอยู่และต่อสู้กับอุดมคติต่าง ๆ อย่างไม่สิ้นสุด แม้ว่าชัยชนะที่ได้มาจะเล็กน้อยและสั้นเกินไปก็ตาม การหวนกลับไปพินิจถึงความเป็นมาของความคิดว่าด้วยศิลปศาสตร์จึงน่ายังมีประโยชน์พอประมาณสำหรับการขับเคลื่อนและเดินหน้าไปสู่จุดหมายอันตั้งงามต่อไปได้ เพื่อให้การมองประวัติศาสตร์ของเรามีมิติและจุดที่เข้าใจได้ จึงคิดว่าการเปรียบเทียบกับ การเกิดและพัฒนาของระบบการศึกษาแบบศิลปศาสตร์ในประเทศอื่นที่เป็นระบบและดำรงต่อเนื่องมายาวนาน น่าเป็นปัจจัยในการช่วยทำให้การศึกษาเรื่องศิลปศาสตร์ในไทยชัดเจนและสามารถวิพากษ์วิจารณ์ได้อย่างแม่นยำและเหมาะสม

³ ในปัจจุบัน คำว่า ‘ศิลปศาสตร์’ เป็นคำที่มีปัญหาในเรื่องที่มาและการอ้างอิงกับคำต่าง ๆ ในภาษาอังกฤษ คือ ‘arts and sciences’ ‘liberal education’ และ ‘liberal arts education’ แม้ว่าทางราชบัณฑิตยสถานจะนิยามคำว่า ‘liberal arts education’ ว่า ‘การศึกษาทางศิลปศาสตร์ศึกษา’ ก็ตาม แต่ก็ยังเป็นคำที่ยังไม่ได้ใช้กันอย่างแพร่หลาย ในการประชุมระดมความคิดเรื่อง “การเรียนการสอนศิลปศาสตร์ในสถาบันอุดมศึกษา” โดยสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2552 ที่ประชุมเห็นว่ควรใช้คำไทยว่า “ศิลปวิทยาศาสตร์” แทน “ศิลปศาสตร์” เพื่อมิให้เข้าใจผิดว่าหมายถึงมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เท่านั้น เพราะ Liberal Arts Education เป็นปรัชญาการจัดการศึกษาทุกศาสตร์ เพื่อความรู้รอบรู้และการพัฒนากระบวนการคิดและการสื่อสารความคิดอย่างผู้รอบรู้และลุ่มลึก อย่างไรก็ตามคำแปลใหม่นี้ยังไม่ได้รับความนิยมในวงกว้าง ในบทความนี้จึงขอใช้คำว่า ‘ศิลปศาสตร์’ เพื่อควบคุมคำต่าง ๆ ในภาษาอังกฤษข้างต้น เพราะว่ ‘ศิลปศาสตร์’ เป็นคำที่เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในสังคมและวงการศึกษา มากกว่าคำว่า ‘การศึกษาทางศิลปวิทยาศาสตร์’

⁴ เกษม เพ็ญภินันท์ และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่อง รูปแบบและแนวทางการจัดการศึกษาศิลปศาสตร์ (Liberal Arts Education) ในสถาบันอุดมศึกษาไทย บรรณาธิการโดยเกษม เพ็ญภินันท์ (กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2553), 2.

2. ความเป็นมาของการสร้างการศึกษาแบบศิลปศาสตร์ในสหรัฐอเมริกา

ประเทศที่ใช้และยึดถือหลักคิดแห่งวิชา Liberal Arts หรือศิลปศาสตร์อย่างเคร่งครัด และเอาจริงเอาจังมากที่สุดในโลกคงไม่มีใครเกินสหรัฐอเมริกา ซึ่งประกาศจุดหมายของมันอย่างชัดเจนก็คือศาสตร์แห่งเสรีชน คือการปฏิบัติเพื่อเสรีภาพของคนทุกคน ที่กลายมาเป็นอุดมการณ์หลักของการศึกษาระดับอุดมศึกษาในสหรัฐอเมริกานับแต่หลังการประกาศเอกราชในคริสต์ศตวรรษที่ 18 และสถาปนารัฐของชนผู้ไร้สมบัติตามฐานันดรมาเป็นปัจเจกชนเสรี ผู้ครอบครองทรัพย์สินส่วนตัว เส้าหลักของอุดมการณ์ศาสตร์เสรีนี้จึงได้แก่ปัจเจกบุคคลเสรี ผู้มีทรัพย์สินส่วนตัวซึ่งเป็นเจ้าของและผู้ทรงสิทธิในอำนาจรัฐ ไม่ใช่ผู้มีอำนาจปกครองหรือทรัพย์สินในฐานะหรือมรดกของวงศ์ตระกูลแบบชนชั้นขุนนางและเจ้าที่ดินแบบสังคมฟิวตัลในยุโรป ทำให้การก่อรูปของรัฐและอำนาจรวมถึงกฎหมายล้วนเป็นไปตามเจตจำนงของพลเมือง ไม่ใช่ตามอำเภอใจของผู้มีอำนาจ ในบริบทของการอพยพและก่อร่างสร้างตนและสร้างสังคมประเทศของคนอเมริกันผิวขาว ได้ให้ความสำคัญแก่การศึกษาเป็นอย่างสูง เนื่องจากบรรดากลุ่มคนผู้เป็นชนชั้นนำของอาณานิคม (ก่อนประกาศเอกราชจากอังกฤษ) เป็นคนชั้นกลางระดับล่างและแรงงานอิสระ เป็นคนที่ไม่มือนาคตในระบบขุนนางอังกฤษ จึงแสวงโอกาสในการเดินทางมายังโลกใหม่ในทวีปอเมริกา อีกจำนวนมากเป็นคนชั้นล่างในอังกฤษที่ถูกบังคับให้ออกจากที่ดินที่พวกเขาทำการผลิตในชนบทเข้าไปทำงานในเมืองอุตสาหกรรมใหม่ แล้วตกงานหรือกลายเป็นอาชญากร พวกนี้ก็ยอมเดินทางไปเป็นแรงงานรับจ้างในอาณานิคมอเมริกา หวังตายตาบหน้า ยังไม่นับคนตกเป็นอาชญากรด้วยความยากจนอีกไม่น้อย การเคลื่อนไหวทางการเมืองในอาณานิคมอเมริกายุคแรกมาจากบรรดาผู้นำทางศาสนาเช่นพวกพิวริตัน ซึ่งต่อสู้เพื่อเสรีภาพทางศาสนา และการปกครองตนเอง เพราะไม่ต้องการอยู่ใต้การปกครองของกษัตริย์อังกฤษที่เป็นคาทอลิกที่ต่อต้านและปราบปรามความเชื่อในนิกายโปรเตสแตนต์ของพวกเขา การศึกษาจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการสร้างสังคมใหม่ที่มีระเบียบและความสงบมั่นคง

ในระยะแรกการศึกษาดำเนินไปภายใต้การจัดการและแนวความคิดทางศาสนา เป็นสำคัญ โรงเรียนและวิทยาลัยในระยะแรกจึงเป็นการจัดตั้งโดยศาสนจักรและประชาคมที่เป็นเอกชน ไม่ใช่โดยรัฐ เช่น มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ก่อตั้งใน ค.ศ. 1636 โดยพวกพิวริตันในแมสซาชูเซตส์ เพื่อให้การศึกษาแบบลิเบอร์ล (เสรีศาสตร์) แบบอังกฤษแก่คนที่จะขึ้นมาเป็นผู้นำในศาสนจักรหรือในรัฐ มหาวิทยาลัยเยลก่อตั้งโดยผู้นำศาสนาเช่นกันในปี ค.ศ. 1701 จนมาถึงศตวรรษที่ 19 มหาวิทยาลัยเก่า ๆ เหล่านี้ถึงได้ดำเนินการสอนในวิชาทางโลกสมัยใหม่ รวมทั้งวิชาด้านอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์กับทางศิลปศาสตร์ กล่าวโดยสรุปมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยเก่าแก่ที่รู้จักกันในนามของ "ไอวีลีก" (Ivy League) ในสหรัฐนั้น เป็นมหาวิทยาลัย

เอกชนที่มีรากฐานมาจากสถาบันศาสนาจักรคริสเตียนโปรเตสแตนต์หรือมาจากบรรดาชนชั้นนำในเมืองเหล่านั้นเองที่ต้องการสร้างและปลูกฝังสมาชิกที่มีคุณภาพของชุมชนขึ้นมา⁵ การสถาปนาประเทศสหรัฐอเมริกาจึงไม่ได้มีแต่เพียงด้านการเมืองการปกครองดังที่เห็นในรูปธรรมของรัฐบาลและทำเนียบขาว หากที่สำคัญไม่น้อยกว่ากันคือการสถาปนา “สาธารณรัฐแห่งความรู้” (republic of knowledge) อันเป็นที่มาของวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยที่ให้ความสำคัญแก่การสร้างและถ่ายทอดความรู้เพื่อให้อำนาจสูงสุดเป็นของประชาชนพลเมืองส่วนข้างมาก ซึ่งในเวลาต่อมาก็ถูกวิพากษ์ว่าส่วนทั้งหมดเป็นคนผิวขาวและผู้ชายเท่านั้น ประเด็นในที่นี้คือการเกิดและสร้างระบบการศึกษาแบบ “ศิลปศาสตร์” นั้นไม่ได้เกิดในสุญญากาศหากแต่เป็นผลอย่างแนบแน่นของการเคลื่อนไหวทางสังคมชนชั้นและการเมืองนั้น ๆ การนำไปใช้และเลียนแบบนั้น จึงต้องคำนึงถึงเงื่อนไขดังกล่าวนี้

3. ความเป็นมาของการสร้างการศึกษาแบบศิลปศาสตร์ในสยามไทย

ความคิดเรื่องการสร้างมหาวิทยาลัยก็เหมือนกับความคิดในการปฏิรูปพระราชอาณาจักรสยาม ที่เกิดและอภิปรายกันภายในชนชั้นนำระดับสูงจำนวนน้อยเท่านั้น แรงจูงใจก็มาจากอิทธิพลแรงบีบคั้นภายนอกจากประเทศตะวันตกที่เจริญและมีอำนาจมากกว่า และปัจจัยภายในอันได้แก่ แรงกดดันจากชนชั้นกลางที่เติบโตขึ้นมาจากการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจการค้าในระยะต้นกรุงรัตนโกสินทร์ รวมถึงความขัดกันในหมู่ชนชั้นนำและความ “ทะเยอทะยาน” ของชนชั้นนำที่จะเป็น “มหาอำนาจ” ในภูมิภาค⁶ ทำให้ชนชั้นนำสยามต้องหันมามองดูตัวเองและพยายามหาช่องทางในการปรับปรุงตนเองให้ทัดเทียมต่างประเทศ ก่อนหน้านั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ หมอบรัดเลย์ในหนังสือจดหมายเทศน์ที่ออกในสมัยนั้น ได้เคยเสนอความคิดว่าด้วยการตั้งมหาวิทยาลัยก่อนแล้ว เขาเสนอว่า “เมื่อไรจะมียูนิเวอร์ซิตีตั้งขึ้นในกรุงสยามบ้างเล่า คนชาวเมืองไทยที่เปนนเรฐมีเงินก็มีอยู่บ้าง ก็ควรที่คนทั้งหลายจะพร้อมใจกันตั้งที่สำนักนี้ครูสั่งสอนศิลปศาสตร วิชาการความรู้แลให้หัดแปลภาษาต่าง ๆ มีภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศสแลภาษาเยอรมันเป็นต้น” (สะกดตามต้นฉบับเดิม) หมอบรัดเลย์ยังแนะนำให้ตั้งสำนัก (คือโรงเรียนหรือวิทยาลัย) ขึ้นแทนที่จะจ้างแต่ครูมาแต่เมืองนอก “ให้มีครูไทยสั่งสอนวิชาเหมือนอย่างในยุโรป” บรัดเลย์ให้เหตุผลถึงความจำเป็นต้องตั้งมหาวิทยาลัยว่า

⁵ Roger Geiger, *The History of American Higher Education: Learning and Culture from the Founding to World War II* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015).

⁶ การขยายบทบาทและแรงกดดันของคนชั้นกลางหรือระบอบพีและเศรษฐกิจการค้าโปรตุเกส นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ปากไก่ และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน, 2555). มีข้อมูลรองรับจำนวนหนึ่ง แต่อาจมีผู้ไม่เห็นด้วยจึงนำมาลงไว้ในที่นี้เพื่อการศึกษาเพิ่มเติมต่อไป (ผู้เขียน)

เพราะกรุงสยามดูจะเลื่อนจากที่ๆ เคยตั้งอยู่นั้น ไปตั้งอยู่ใหม่ในประเทษยุโรป แล้ว มีชาวประเทษยุโรปมารคนปนอยู่ด้วยกันมาก ได้ตั้งไมตรีกันเป็นหลายเมืองแล้ว ถ้าไม่ได้เรียนรู้ในภาษาแลศิลปศาสตราวิชาการของเขาจะกระทำการงานสิ่งใดด้วยเขาก็ขัดข้องนัก ไม่สะดวกเลย จะได้เกิดการอภัยศต่างๆ เพราะมีความรู้่น้อย แลชาวเมืองที่เขาล้อมรอบอยู่นั้น เขารู้ภาษาแลวิชาการมากกว่าตัว ถ้ากระนั้นที่ไหนจะได้ชื่อเสียงว่าเป็นเมืองใหญ่ได้เล่า⁷ (สะกดตามต้นฉบับเดิม)

รัฐบาลสยามสมัยนั้นไม่แม้แต่จะอภิปรายกันในประเด็นที่หมอลอร์ดเลย์เสนอให้ตั้งยูนิเวอซิตี มีเงื่อนไขหลายอย่างทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจที่ไม่อำนวยให้จัดตั้งสถาบันการศึกษาแบบใหม่นี้ได้ ในกรุงสยามที่ยังเป็นสังคมเกษตรกรรมและระบบความรู้ยังมาจากความทรงจำในทางศาสนาและจารีตประเพณี แต่ที่ทำให้รัชกาลที่ 4 ทรงไม่พอใจข้อเสนออันนี้ของหมอบรัดเลย์เพราะเขาวิพากษ์ว่าการศึกษาแบบที่ทำอยู่ในขณะนั้นคือการศึกษาภาษามคธ “แต่ภาษามคธนั้นไม่ได้สำแดงคติโลกย์ ถึงผู้ใดจะรู้เลียดในภาษามคธนั้น ก็จะไม่เกิดความรู้รอบในทางคติโลกย์เลย” (สะกดตามต้นฉบับเดิม) เป็นการปะทะกันในทางความคิดอย่างแรงระหว่างหมอบรัดเลย์กับพระจอมเกล้าฯ⁸

ต่อมารัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ดำเนินนโยบายปฏิรูปพระราชอาณาจักรให้เป็นแบบสมัยใหม่ มีความประสงค์ที่จะก่อตั้งระบบการศึกษาแบบตะวันตกอย่างมีลำดับชั้น ดังปรากฏในเอกสารที่เรียกว่า “โครงการศึกษา ร.ศ. 117 (2414)”⁹ ที่ระบุอย่างละเอียดถึงเส้นทางตามลำดับชั้นของการศึกษาที่ไม่เคยทำมาก่อนในกรุงสยาม เริ่มจากประถมศึกษา มัธยมศึกษาจนถึงสาภลวิทยาลัยหรืออุดมศึกษาและวิทยาลัยพิเศษ แต่ติดด้วยปัญหาการขาดแคลนอาจารย์ผู้สอนและนักศึกษาผู้เรียน รวมถึงผู้บริหารสถาบันการศึกษาและแน่นอนงบประมาณที่ไม่่น้อย ทำให้กระทรวงธรรมการที่รับผิดชอบในโครงการนี้ไม่อาจดำเนินการไปได้ จนเวลาผ่านไป 30 ปีในที่สุดก็มีการเสนอแนวคิดเรื่องการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเมื่อกรมศึกษาธิการทำบันทึกทูลเกล้ารัชกาลที่ 5 เรื่อง “โครงการศึกษาพ.ศ. 2441(1898)” ตามที่ทรงพระประสงค์จะให้มีการศึกษาแบบ “เบื่องสูงสุด” ซึ่งดำเนินการอยู่ใน “วิทยาลัยหรือสาภลวิทยาลัย” ทั้งนี้โครงการดังกล่าวหวังจะตั้งให้ได้ในปี “สุวรณภิกษุ” โดยการรวมเอา

⁷ แदन บีช แบรดลีย์, หนังสือจดหมายเหตุ (The Bangkok Recorder), ในงานพระราชทานเพลิงศพนายสมหมาย ฮุนตระกูล (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินติ้งแอนดป์บลิชซิง, 2537), 103.

⁸ Thanet Aphornsuvan, “The West and Siam’s Quest for Modernity: Siamese Response to Nineteenth Century American Missionaries,” *South East Asia Research* 17, No. 3 (November 2009): 401-432.

⁹ ปริมาณท์ เครือทอง, มหาวิทยาลัยในจุดเปลี่ยน (กรุงเทพฯ: ชัชชา, 2566), 22.

มหาวิทยาลัยสำหรับทำด้านวินัยและศาสตร์ กับมหาธาตุวิทยาลัยสำหรับทำด้านกฎหมาย นอกนั้นก็รวมเอาโรงเรียนต่าง ๆ ของหน่วยงานอื่น ๆ เช่น โรงเรียนแพทยากรมาทำเป็นวิทยาลัยแพทย์ โรงเรียนอื่น ๆ ก็ตั้งเป็นโรงเรียนสำหรับวิทยาลัย มีห้องสมุดกลางเรียกว่า หอสาภลวิทยาลัยที่รวมหนังสือทุกวิชาเข้าไว้ในที่เดียวกัน ทั้งหมดนี้รวมกันเป็น “รัตนโกสินทร์สาภลวิทยาลัย”¹⁰ ความคิดในโครงการดังกล่าวนี้นับว่าทันสมัยและก้าวหน้าอย่างมาก แสดงว่ากรมศึกษาธิการได้ค้นคว้ารูปแบบและวิธีการจากมหาวิทยาลัยในตะวันตกอย่างมากพอสมควร เห็นได้ในหลักการของการสร้างมหาวิทยาลัยแบบใหม่ที่เน้นทั้งด้านความรู้ทั่วไปและเฉพาะด้านที่เป็นวิชาชีพ แม้ยังไม่ได้ลงรายละเอียดของการปฏิบัติอย่างเป็นทางการต่อไปก็ตาม

กระนั้นก็ตาม การก่อตั้งมหาวิทยาลัยปรากฏเป็นจริงก็ในสมัยรัชกาลที่ 6 ด้วยการตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปี 2460 (1917) ด้วยวิธีการแบบเดิมคือ ยกระดับจากโรงเรียนข้าราชการพลเรือนและรวมวิชาชีพชั้นสูงจากโรงเรียนต่าง ๆ เข้ามาไว้ด้วยกัน แยกเป็น 4 คณะ ได้แก่ คณะแพทยศาสตร์ คณะรัฐประศาสนศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ และคณะอักษรศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ที่สำคัญคือเปลี่ยนคุณสมบัติของนิสิตจาก “ลูกผู้ดีมีสกุล” มาเป็น “ผู้ประพฤติดี ไม่มีเรื่องเสียหาย” เมื่อพิจารณาให้ลึกจะเห็นถึงความไม่เป็นเอกภาพในความคิดเรื่องการจัดมหาวิทยาลัยของผู้เกี่ยวข้องที่เป็นข้าราชการระดับสูง ซึ่งมีประสบการณ์ในเรื่องดังกล่าวแตกต่างกันไป ที่สำคัญคือสยามไม่มีระบบการศึกษาระดับพื้นฐานและกลางมากพอที่จะสร้างนักศึกษาในระดับอุดมศึกษาได้ตามความต้องการและอย่างมีคุณภาพด้วย ยังไม่ต้องพูดถึงการขาดอาจารย์ไทยผู้สามารถสอนได้ ซึ่งรัฐบาลมักแก้ด้วยการจ้างชาวต่างชาติมาทำหน้าที่แทนเหมือนดังที่ได้ปฏิบัติมาแล้วในการก่อตั้งกระทรวงสมัยใหม่ทั้งหลาย ที่สำคัญสำหรับการสร้างระบบอุดมศึกษาสมัยใหม่คือ การมีส่วนร่วมของพลเมืองผู้มีความรู้ความเข้าใจในอุดมคติของการศึกษาว่าจำเป็นอย่างไรต่อการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ปัจจัยสำคัญเหล่านั้นไม่มีอยู่เลยในการวางแผนก่อตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นในสยาม นอกจากพระราชประสงค์ของกษัตริย์แต่เพียงฝ่ายเดียวเท่านั้น จึงไม่แปลกใจที่แผนการสร้างมหาวิทยาลัยแห่งแรกประสบอุปสรรคและไม่อาจดำเนินไปตามโครงการไว้ได้ จนถึงปีสวรรคตของพระองค์ท่าน (2468)

การดำเนินการจัดการมหาวิทยาลัยแห่งแรกไม่อาจบรรลุจุดหมายได้เลย ด้วยปัญหาหลายประการ ดังที่อธิบดีกรมมหาวิทยาลัย กรมหมื่นไชนนาทนเรนทร แจกแจงไว้ในลายพระหัตถ์ทรงมีถึงเจ้าพระยาธรรมาศกดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการอย่างตรงไปตรงมา เช่น ไม่ได้คำนึงถึงสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย ความสามารถทางการเงินของรัฐและสังคม ธรรมชาติเนื้อหาของจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา ที่สำคัญยิ่งนอกจากทรงระบุถึงปัญหา

¹⁰ กระทรวงศึกษาธิการ, *ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507*, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2507 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), 115-120.

การจัดการมหาวิทยาลัยแล้ว แต่ยังได้ทรงตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาของการสถาปนามหาวิทยาลัยแห่งแรก ว่ามีเนื้อหารูปแบบอย่างไรและมีภารกิจที่เหมาะสมกับสังคมไทยอย่างไรด้วย เช่น มหาวิทยาลัยควรเป็นเสมือน “ตลาดขายวิชา” เป็นที่ “ชุมนุมแห่งผู้รู้วิชาและผู้อยากเรียนวิชาทั่วไป” เหมือน “ตลาดย่อมอยู่ในที่ประชุมชน” ห้องสมุดก็ควรเป็นที่รวบรวมตำราทุกอย่างและเปิดโอกาสให้ผู้อยากรู้วิชาใช้สมุดได้ทั่วถึงกัน”¹¹ สังเกตว่า แนวคิดที่ว่าด้วยลักษณะของมหาวิทยาลัยในทางอุดมคติยังไม่ได้มีการกล่าวถึงมากนัก ยังยึดแนวคิดเดิม ๆ ที่เน้นการศึกษาและสร้างนักวิชาซึ่งพิเคราะห์ วิศวกรรมและวิทยาศาสตร์เป็นหลัก

จนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 แผนการณ์สร้างจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยตกในสภาวะที่เรียกว่า “หยุดนิ่ง” ไม่มีการขยายออกไปตามแผน หลักสูตรไม่ประสบผลสำเร็จ หลักสูตรอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ (เคมี ฟิสิกส์) ไม่มีนักเรียนสมัครเข้าเรียน จนต้องระงับไป เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีทำรายงานการจัดมหาวิทยาลัยถวาย ประเมินว่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยสามารถสร้างการศึกษาที่เป็นแบบมหาวิทยาลัยได้ตามมาตรฐานตะวันตกคือแพทยศาสตร์เพียงแห่งเดียว ซึ่งได้รับความช่วยเหลือและร่วมมือกับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ ให้เงินทุนมาสร้างห้องทดลองและค่าเงินเดือนศาสตราจารย์ 6 คน โครงการแพทยศาสตร์นี้ดำเนินการโดยเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ซึ่งมีประสบการณ์ในการเรียนแบบศิลปศาสตร์จากแฮร์โลว์ และโรงเรียนเตรียมนายร้อยที่เมืองปอตสדםประเทศอังกฤษ¹² รายงานนี้เริ่มระบุดึงดูดการศึกษามหาวิทยาลัยที่มากไปกว่าด้านวิชาชีพ ด้วยการระบุว่า ควรจัดให้ได้ผลทั้งทาง “อบรมมนุษยธรรม” (cultural training) แบบมหาวิทยาลัยเก่าของอังกฤษและทางวิชาชีพ (professional training) ซึ่งเป็นจุดหมายของมหาวิทยาลัยใหม่ ๆ หลักสูตรสำหรับจุดมุ่งหมายการอบรมทางมนุษยธรรมและหลักสูตรสำหรับผู้มุ่งทางอาชีพ แบ่งออกเป็น 2 แผนกใหญ่คือหนึ่งอักษรศาสตร์ ซึ่งแบ่งออกไปได้สี่คณะ คือ 1) ทางอักษรศาสตร์ (General Course) 2) ทางศึกษาศาสตร์ 3) ทางนิติศาสตร์ 4) ทางรัฐประศาสนศาสตร์ ส่วนแผนกทางวิทยาศาสตร์จัดเป็นกิ่ง ได้แก่ 1) ทางวิทยาศาสตร์กลาง ๆ 2) ทางศึกษาศาสตร์ 3) ทางแพทยศาสตร์ 4) ทางวิศวกรรมศาสตร์ นำไปสู่การอภิปรายถึงปัญหาและแนวทางในอนาคตของการสร้างมหาวิทยาลัยซึ่งยังไม่มีการดำเนินการอะไรอย่างเป็นระบบจนถึงปี 2475

ในระหว่างนั้น เจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ทรงถวาย “รายงานความเห็นในเรื่องการสำรวจการศึกษาเพื่อประกอบพระบรมราโชบายเรื่องการตั้งมหาวิทยาลัย” (2471) รายงานฉบับนี้เป็นครั้งแรกที่มีการนำเสนอความคิดเรื่องมหาวิทยาลัยที่รอบด้านและให้หน้าหนักแก่

¹¹ ฉลอง สุนทรวานิชย์, “ปฐมมหาวิทยาลัยยิวพักษ์: เอกสารประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,” *บ้านไม่รู้อยู่* 3, ฉ. 11 (ธันวาคม 2530): 51-59.

¹² อดุล วิเชียรเจริญ, “สมเด็จพระบรมราชชนกกับการพัฒนาประเทศ ด้านมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และการศึกษา,” ใน *36 ปีศิลปศาสตร์ 72 ปีศาสตราจารย์ ดร.อดุล วิเชียรเจริญ* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541), 18.

ความคิดปรัชญาเบื้องหลังมหาวิทยาลัยที่เรียกกันต่อมาว่า “ศิลปศาสตร์” ด้วย ซึ่งแน่นอนว่าได้รับอิทธิพลจากมหาวิทยาลัยอังกฤษและอเมริกันที่พระองค์เคยไปศึกษามาก่อน แต่ประเด็นเหล่านี้ไม่ได้รับความสนใจจากชนชั้นนำ เพราะสภาพแวดล้อมทางการเมืองและเศรษฐกิจยังไม่เกื้อหนุน รายงานฯ นี้ตั้งประเด็นที่การสำรวจต้องตอบ ได้แก่ 1) โครงการการศึกษาสำหรับชาติมีวิธีการศึกษาอย่างไรบ้าง 2) ในวิธีการอุดมศึกษา ควรใช้วิธีตั้งมหาวิทยาลัยหรือไม่ 3) เมื่อเราเห็นควรให้มีมหาวิทยาลัยแล้ว จะคิดโครงการอย่างไร และจะประกอบการศึกษาติดต่อกับคณะอุดมศึกษาอย่างไรได้อย่างไร 4) ควรมีมหาวิทยาลัยในสมัยนี้หรือไม่ 5) เมื่อถึงเวลาจะตั้ง การลงทุนเท่าใด 6) ผลได้ 7) มหาวิทยาลัยใช้อะไรเป็นแก่นของโครงการสร้าง¹³

กล่าวได้ว่ามหาวิทยาลัยในระยะเปลี่ยนผ่านของระบอบการปกครองสยามยังไม่มี การอธิบายและค้นคว้าในเชิงลึกโดยเฉพาะจากสภาพทางสังคมของสังคมสยามเอง การจัดตั้ง และสร้างระบบอุดมศึกษาก็คิดเหมือนกับการนำเข้าสินค้าใหม่ชนิดหนึ่งที่ใช้ไประยะหนึ่ง ก็จะถูกคนเคยและทำเองได้ต่อไป กระนั้นก็ตามยังมีคนจำนวนน้อยที่เริ่มคิดและเสนอแนวทาง ในการสร้างระบบการศึกษาใหม่ในสยามที่ต้องคำนึงถึงการสร้างพื้นฐานอันกว้างใหญ่และมั่นคง เช่นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีซึ่งมองไกลไปถึงอนาคตของประเทศเห็นว่าปัญหาสำคัญในการจัดการศึกษาของประเทศสยาม อยู่ที่ว่าจะจัดแผนเส้นราบหรือแผนเส้นตั้ง คือสร้างคนส่วนน้อย หรือคนส่วนใหญ่ให้ได้รับการศึกษาถึงระดับอุดมศึกษา “ปัญหาสำคัญในการจัดการศึกษาของประเทศสยามซึ่งทางการจะต้องตัดสินใจแต่เบื้องต้นนั้น อยู่ที่ว่าจะจัดแผนเส้นราบหรือแผนเส้นตั้ง ความเร่งร้อนที่ต้องการคนเข้ารับราชการในตำแหน่งสำคัญ และในงานเทคนิคซึ่งประเทศจัดใหม่ จะต้องรีบจำ กับความรักสงบของประชาชนทั่วไปสนับสนุนให้ใช้แผนเส้นตั้ง แต่วิทยาลัยและโรงเรียนอุดมศึกษาจัดได้แพง ทั้งจะต้องตั้งฐานรับให้แข็งแรงคือมีโรงเรียนประถมมัธยมเลี้ยงเพียงพอ การเงินซึ่งอึดอัดอยู่มากเข้ามาหักล้างให้จัดไปในทางแผนเส้นราบ พร้อมด้วยคติที่ว่า *ไม่ต้องปั้นเทวดาก็ได้ เมื่อยกมนุษย์ขึ้นทั้งกะบักก็ได้เทวดาเอง* คำตัดสินใจจึงเป็นไปในทางเลือกจัดแผนเส้นราบ ให้ได้รูปเป็นการศึกษาชาติที่เรียกว่า national education...”¹⁴

ดังนั้นแม้ว่าแนวคิดในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยแต่แรกของสยามนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมาจากอิทธิพลของอุดมศึกษาตะวันตกที่เน้นการเรียนแบบรู้รอบและความแตกฉานทางสติปัญญามากกว่าความรู้ในทางวิชาชีพอย่างเดียว เห็นได้จากการที่คณะอักษรศาสตร์

¹³ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “ปฐมมหาวิทยาลัยยิวพาณิช: เอกสารประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,” *บ้านไม่รู้อยู่* 3, ฉ. 11 (ธันวาคม 2530): 51-59.

¹⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 6 ศธ. 42/13 เอกสารการประชุมอุปราชและสมุหเทศาภิบาล (พ.ศ. 2462), หน้า 5-6.

ยุคแรกนั้นมีชื่อว่า “คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์” แต่ติดขัดในเรื่องอาจารย์และนักศึกษา จึงไม่อาจปฏิบัติได้ตามความมุ่งหมายดั้งเดิมและหันไปหาการส่งเสริมวิชาชีพและเฉพาะทางแทน

4. การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 กับการจัดการศึกษามหาวิทยาลัยใหม่

ภูมิทัศน์ของการศึกษาระดับอุดมศึกษาเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญภายหลังการปฏิวัติ 2475 ด้วยการสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นในปี พ.ศ. 2477 เพื่อดำเนินการตามหลัก 6 ประการของคณะราษฎร โดยในวันเปิดมหาวิทยาลัยประธานในงานระบุว่า “เพราะประเทศปกครองโดยรัฐธรรมนูญ จำเป็นต้องเผยแพร่วิชาธรรมศาสตร์และการเมืองให้แพร่หลาย เพื่อปวงชนจะได้รับทราบความเป็นไปในบ้านเมืองซึ่งทุก ๆ คนเป็นเจ้าของ”¹⁵ และได้เปิดเป็น “ตลาดวิชา” คือรับนักศึกษาอย่างกว้างขวางและมีคุณสมบัติการเข้าศึกษาที่ไม่กีดกัน เป็นการปฏิวัตินโยบายการศึกษา “ที่เปิดโอกาสแก่พลเมืองที่จะใช้เสรีภาพในการศึกษาให้กว้างขวางขึ้น” แนวคิดแต่แรกเมื่อดำริก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในปี 2477 เป็นแนวคิดที่อยู่ในแผนการศึกษาชาติภายใต้รัฐบาลคณะราษฎร ซึ่งตรงกับคำกล่าวของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่ว่าคือนโยบายการศึกษาด้วยการ “ยกมนุษย์ทั้งกะบิ” ขึ้น ระยะเวลาตั้งหลักสูตรปริญญาตรีมีเพียงคณะนิติศาสตร์เพื่อให้ได้ระดับปริญญาหลักสูตรแบ่งเป็นวิชากฎหมาย วิชาการเมือง วิชาเศรษฐศาสตร์และอื่น ๆ กฎหมายเป็นหลักแต่ครอบคลุมถึงวิชาอื่น ๆ ด้วย คือเน้นความรอบรู้ วิชาที่นักศึกษาต้องสอบมี 4 วิชาคือ ธรรมศาสตร์ (วิทยาศาสตร์) วิชาการงาน (เศรษฐศาสตร์) วิชาประชาคม (การเมืองและกฎหมาย) และวิชาศีลธรรม (ปรัชญา-ศาสนา) นี่เป็นแนวคิดอุดมศึกษาแบบยุโรปโดยเฉพาะฝรั่งเศสโดยแท้ และให้มีระดับปริญญาโทและเอกในวิชารัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์และการทูต ในปี 2481 เปิดสอนวิชาการบัญชีในระดับปริญญาตรีและโท โดยให้ประกาศนียบัตรชั้นสูงทางการบัญชีแทน ไม่ใช่คำว่า “ปริญญา” เพราะความหมายของปริญญาในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยหมายรวมเฉพาะความรู้รอบทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์และการเพิ่มสติปัญญามากกว่าความรู้ในทางวิชาชีพ “แนวความคิดเช่นนี้ต้องการวางรากฐานการศึกษาให้คนสามารถรู้และเข้าใจในปรากฏการณ์ต่าง ๆ อย่างรอบด้าน เข้าใจสิ่งต่าง ๆ อย่างมีเหตุมีผล หรืออย่างใช้ความสามารถทางปัญญา การเป็นผู้เข้าใจในสิ่งต่าง ๆ อย่างเป็นระบบคือเป้าหมายสูงสุดของการศึกษาตามแนวปรัชญาอันนี้”¹⁶

¹⁵ ปรีชา สุวรรณทัต, “ประวัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,” ใน *ที่ระลึกวันสถาปนามหาวิทยาลัย ครบรอบ 41 ปี 27 มิถุนายน 2518* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), 2-3.

¹⁶ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, *สำนักนั้น ธรรมศาสตร์และการเมือง*, บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2535), 79.

วิวัฒนาการอีกขั้นของการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาคือการจัดตั้งหลักสูตรเตรียมอุดมศึกษา เพื่อให้สอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติปี 2479 ของคณะราษฎร ที่มุ่งจะปรับปรุงการศึกษาของราษฎรในทุกระดับให้สอดคล้องกับการปกครองแบบรัฐธรรมนูญ ที่จะต้องจัดการศึกษาในระดับก่อนมหาวิทยาลัยให้ผู้เรียนมีความพร้อมที่จะเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยด้วย ในตอนนั้นรัฐบาลจึงจัดตั้งแผนกเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และแผนกเตรียมปริญญาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นั่นคือหลักสูตรเตรียมปริญญา ธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.มธก.) รับนักเรียนมัธยมบริบูรณ์ หลักสูตร 2 ชั้น ปีหนึ่งเรียน ภาษาไทย บาลี ศีลธรรมและจรรยา ภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ โบราณคดี พลศึกษา ดุริยางคศาสตร์ สุขวิทยา เตรียม มธก. ปีที่ 2 เรียนภาษาไทย ศาสนศาสตร์ ภูมิศาสตร์แสดงชนชาติ ประวัติศาสตร์สากล ปรัชญา ส่งเสริมการเรียนรู้ภาษาอย่างลึกซึ้งเช่นหลักภาษาละติน อังกฤษและ ฝรั่งเศส เพื่อให้นักศึกษาสามารถอ่านภาษาต่างประเทศในการค้นคว้าต่อไป นอกจากนี้ยัง ให้เรียนด้านเฉพาะทางที่อาจเป็นอาชีพการงานได้ เช่น พลศึกษา ดุริยางคศาสตร์ ชวเลข และ พิมพ์ดีด

โครงสร้างและปรัชญาการศึกษามหาวิทยาลัยดังกล่าวถึงจุดจบและสลายไปแทบหมดสิ้น หลังการรัฐประหารในวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 โดยคณะทหารบก ซึ่งในระยะยาวจะ เข้ามาแทนที่คณะราษฎรในการปกครองและบริหารประเทศ โครงสร้างและหลักสูตรรวมถึง ชื่อของมหาวิทยาลัยเปลี่ยนมาเป็น “มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์” ไม่มีวิชาและการเมือง จัดตั้งปรับโครงสร้างคณะต่าง ๆ ให้เป็นแบบวิชาชีพที่แยกส่วนออกจากกัน ได้แก่ กำเนิดคณะ นิติศาสตร์ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี คณะรัฐศาสตร์ และคณะเศรษฐศาสตร์ในปี 2492 ต่อมาในปี 2497 ภายหลังจากที่จอมพล ป.พิบูลสงครามมาดำรงตำแหน่งอธิการบดีธรรมศาสตร์ ได้ผลักดันให้จัดตั้งคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ขึ้นมา จากความต้องการและความเชื่อในเรื่อง การประชาสงเคราะห์ของท่านเอง สุดท้ายในปี 2498 รัฐบาลอเมริกันผลักดันให้ตั้งคณะ รัฐประศาสนศาสตร์ โดยให้ความสนับสนุนทั้งหมดไม่ว่าด้านเงินทุนและบุคลากรผู้สอน นำเสนอว่าพัฒนาการระยะนี้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตกอยู่ใต้อำนาจบีบบังคับทางการเมือง ของรัฐบาลสูงมากและต้องดำเนินการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปตามนโยบายอันเป็นความต้องการ ของฝ่ายผู้มีอำนาจการเมืองทั้งจากในและต่างประเทศ การจะรักษาและสานต่ออุดมการณ์และ ปรัชญาการศึกษาแบบความรู้รอบแต่เดิมนั้นแทบจะไม่มีพื้นที่และความคิดอะไรที่จะมา ดำเนินงานได้

ท่ามกลางความผันผวนและไม่แน่นอนของมหาวิทยาลัย ส่วนที่ไม่มีใครคาดคิด มาก่อนก็คือตัวขึ้นในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีการรวมกลุ่มของนักศึกษาตั้งแต่หลังกฎ มณเฑาะฏ 2494 ที่รัฐบาลส่งทหารมายึดมหาวิทยาลัยไว้เพราะไม่ต้องการให้เป็นฐาน

การเคลื่อนไหวของฝ่ายปรีดี พนมยงค์และนักการเมืองฝ่ายค้าน จนถึงกรณี “กบฏสันติภาพ” 2495 ที่มีการเคลื่อนไหวต่อต้านสงครามเกาหลีที่นำโดยสหรัฐฯ และเรียกร้องสันติภาพทั่วโลก มีการจับกุมนักศึกษาธรรมศาสตร์ที่เป็นผู้นำนักศึกษาหลายคน เช่น ทวีป วรดิลก และมารุต บุณนาท รวมถึงนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์จำนวนมาก ที่มีชื่อเสียงแพร่หลายคือ กุหลาบ สายประดิษฐ์ หรือ “ศรีบูรพา” ที่เขียนบทความในหนังสือมหาวิทยาลัย “ธรรมจักร” พุดถึง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และนักศึกษาว่า “ฉันรักธรรมศาสตร์เพราะธรรมศาสตร์สอนให้ฉัน รักประชาชน” เขากล่าวต่อไปว่า “เขารักมหาวิทยาลัยนี้เพราะว่ามีธาตุบางอย่างของมหาวิทยาลัยนี้ ที่สอนให้เขารู้จักรักคนอื่น รู้จักคิดถึงความทุกข์ยากของคนอื่น เพราะว่ามีมหาวิทยาลัยนี้ ไม่กักกันเขาไว้ในอุปทานและความคิดที่จะเอาแต่ตัวรอดเท่านั้น”¹⁷ ธรรมศาสตร์จึงกำเนิดเป็น แหล่งที่เพาะความคิดก้าวหน้าที่แลไปยังคนข้างล่าง และวิพากษ์ต่อต้านรัฐบาลกับนโยบายที่ รับใช้อเมริกันนับแต่นั้นมา กล่าวได้ว่าธาตุของความเป็นธรรมศาสตร์ที่ยืนเคียงข้างประชาชน มาจากพลังนักศึกษาเป็นหลัก

การเมืองไทยภายใต้ยุคสงครามเย็นระหว่างสหรัฐฯ กับสหภาพโซเวียตและจีนคอมมิวนิสต์ นำไปสู่การเกิดระบอบเผด็จการฟอซูน¹⁸ อันเป็นลูกผสมระหว่างระบบฟอซูนแบบไทยเดิมกับ อำนาจนิยมสมัยใหม่ภายใต้ระบบทุนนิยม ผู้นำคนแรก ได้แก่ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้นำ ในการรัฐประหารโค่นล้มรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามในปี 2500 ที่นำแปลกใจคือจอมพลสฤษดิ์ ให้ความสนใจต่อปัญหาการศึกษาโดยเฉพาะระดับอุดมศึกษามาก นอกเหนือจากนโยบายใหญ่ ในการพัฒนาเศรษฐกิจประเทศให้เป็นทุนนิยมแบบอเมริกัน จอมพลสฤษดิ์จึงกระทำการตาม อย่างจอมพล ป.พิบูลสงครามในการผลักดันความต้องการของตนให้เป็นผลด้วยการให้ตั้ง คณะศิลปศาสตร์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นความย้อนแย้งที่ประหลาดไม่น้อย กล่าวคือ การศึกษาที่เรียกว่าแบบ “ลิเบอรัลอาร์ตส์” (Liberal Arts) หรือในภาษาไทยว่า “ศิลปศาสตร์” นั้น เป็นระบบและปรัชญาการศึกษาในระดับอุดมศึกษาของอเมริกาที่เน้นปรัชญาเสรีนิยมและ บัจเจกภาพในทางความคิดซึ่งเกิดมาจากรากฐานของความเป็นสังคมประชาธิปไตยปัจเจกเสรี แต่ในกรณีของไทย ผู้ให้กำเนิดและสนับสนุนการสร้างระบบศึกษาแบบศิลปศาสตร์นั้นกลับเป็น ระบอบอำนาจนิยมที่ไม่นิยมและไม่ส่งเสริมประชาธิปไตยและความคิดเสรีแต่ประการใด

กล่าวในทางพัฒนาการทางความคิดสังคมทั่วไปภายหลังการพัฒนาตามแผนการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจากปี 2504 เป็นต้นมา เกิดความเปลี่ยนแปลงทางรูปธรรมใน โครงสร้างพื้นฐาน เช่น ระบบคมนาคมขนส่ง พลังงาน ไฟฟ้าและน้ำประปาเป็นส่วนใหญ่ที่ไม่ได้ ของชีวิตคนเมืองและหัวเมืองใหญ่ ๆ ทั่วประเทศ การผลิตและบริโภคเติบโตใหญ่ขยายตัวไปใน

¹⁷ ศรีบูรพา [นามแฝง], *ธรรมจักร* 5, ฉ. 2 (2495).

¹⁸ ทักษิณ เดลิเมเตียน, *การเมืองระบบฟอซูนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*, แปลโดย พรพนธ์ ฉัตรพลรักษ์, ปรกาศทอง สิริสุข, ม.ร.ว., และ ช่างรงค์ เพชรเลิศอนันต์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548).

หลายมิติและพื้นที่ กล่าวได้ว่าชีวิตคนไทยได้เปลี่ยนไปจากแต่ก่อนอย่างมาก จุดหนึ่งที่ได้รับแรงกระทบด้วยอย่างเลี่ยงไม่ได้คือทางภูมิปัญญาความคิด ปัญญาชนไทยจำนวนหนึ่งทั้งในและนอกสถาบันอุดมศึกษาค่อย ๆ ซึมซับความสำเร็จและล้มเหลวของแผนการพัฒนาประเทศ พวกเขาเสนอแนวความคิดทางการเมือง เศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุดหนึ่งที่สะท้อนปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ช่วงเวลาของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจทุนนิยมรอบนอกนักคิดและนักปฏิบัติทางด้านเศรษฐกิจการเมืองสำคัญคนหนึ่งคือ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ อดีตผู้ว่าการธนาคารชาติ และต่อมาคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์และอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้ประสานความคิดสมัยใหม่แบบตะวันตกเข้ากับคตินิยมสังคมไทยทางวัฒนธรรมได้อย่างมีพลัง ก่อนหน้านั้นในทางศิลปวรรณกรรมมีนักเขียนนักหนังสือพิมพ์เช่นกุหลาบ สายประดิษฐ์ ผู้เสนอความคิดว่าด้วยมนุษยภาพในยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475¹⁹

ความย้อนแย้งนี้ในเวลาต่อมาจะส่งผลเชิงบวกต่อการให้รอบคิดและอารมณ์ความรู้สึกแก่นิสิตนักศึกษาคนรุ่นใหม่ในทศวรรษปี พ.ศ. 2510 ซึ่งผลลัพธ์เหล่านั้นไม่ได้ตั้งใจหรืออยู่ในจุดหมายของการพัฒนาเลย สิ่งที่ทางการอเมริกันและรัฐบาลไทยต้องการวางรากฐานทางความคิดให้แก่คนรุ่นใหม่ของสังคมไทยที่จะเป็นคนชั้นกลาง ดำเนินไปในหนทางที่สหรัฐฯ และชนชั้นนำไทยกำหนดเป้าหมายและทิศทางไว้ คือต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์และส่งเสริมลัทธิความเป็นไทยและความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ บุคคลที่เป็นกุญแจในการไขไปสู่ความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงนี้คือ ศาสตราจารย์ ดร.อดุล วิเชียรเจริญ ซึ่งสร้างความประทับใจให้แก่จอมพลสฤษดิ์ในการพบกันครั้งแรกในสหรัฐฯ ระหว่างที่กลับไปรักษาตัวอีกครั้งในปี พ.ศ. 2502 เมื่อแนวคิดเรื่องการปฏิรูปมหาวิทยาลัยเกิดขึ้นพร้อมกับการตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติ จึงดำเนินการแต่งตั้งให้ ดร.อดุล เป็นเลขาธิการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี 2503 แทนนายฉัตร ศรียานนท์ ซึ่งเป็นน้องชายของ พล.ต. เผ่า ศรียานนท์ ที่ถูกยึดอำนาจและลี้ภัยออกนอกประเทศไปแล้ว การควบคุมการบริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นภารกิจสำคัญที่รัฐบาลไม่อาจปล่อยวางได้ ทำให้จอมพลถนอม กิตติขจร รองนายกรัฐมนตรีต้องมาเป็นอธิการบดีเอง และจอมพลสฤษดิ์เป็นนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทั้ง ๆ ที่มีภารกิจมากมายมหาศาล จึงมักให้อธิการบดีจอมพลถนอมทำการแทนเนื่อง ๆ วันที่มีการประชุมสภามหาวิทยาลัยในวาระพิเศษเพื่อเลือกข้าราชการมหาวิทยาลัยผู้สมควรได้รับแต่งตั้งเป็นเลขาธิการมหาวิทยาลัย ในที่ประชุม “ได้มีการกำชับจากปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี (หลวงวิจิตรวาทการ) ด้วยว่า นายกรัฐมนตรี จอมพลสฤษดิ์ ธาระวัชต์ นายกสภามหาวิทยาลัย

¹⁹ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, “มนุษยภาพ หรือปรัชญาการเมืองของความเป็นมนุษย์ ของกุหลาบ สายประดิษฐ์,” *ศิลปวัฒนธรรม* 26, ฉ. 5 (มีนาคม 2548): 92-100.

ธรรมศาสตร์ต้องการให้มีการคัดเลือกเลขาธิการมหาวิทยาลัยคนใหม่ด้วยความรอบคอบ”²⁰ ไม่น่าแปลกใจที่ ดร.อดุล ได้รับคะแนนเสียงเอกฉันท์จากสภามหาวิทยาลัยเหนือผู้ได้รับการเสนอชื่อคนอื่น ๆ

แนวทางการจัดการศึกษาแบบศิลปะ ศาสตร์อเมริกันมีผลทำให้ลักษณะเด่นประการแรกของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เปลี่ยนไปคือจากการเป็น “ระบบเปิด” มาเป็น “ระบบปิด” ด้วยการจัดระบบการสอบคัดเลือกผู้เข้าเรียนอย่างเข้มงวด เพื่อให้ได้นักศึกษาที่มีคุณภาพ (ซึ่งจริง ๆ คือการกีดกัน) จากนั้นขึ้นค่าธรรมเนียมการศึกษาและค่าบำรุงการศึกษา อันมีผลต่อ “การจำกัดผู้เข้าเรียนด้วยเกณฑ์ฐานะทางเศรษฐกิจและกลุ่มอาชีพ”²¹ ชื่อน่าสนใจคือ ดร.อดุลเองมีความเชื่อในตอนนั้นว่า คนจำนวนหนึ่งในกลุ่มที่เข้ามาเรียนในระบบเปิดนั้น “มีวัตถุประสงค์แอบแฝงในการเผยแพร่อุดมการณ์ความคิดทางการเมืองแบบสังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์”²² ที่แปลกประหลาดต่อมาก็คือ บรรยากาศการเรียนในธรรมศาสตร์กลับเป็นแบบเสรีนิยม ทั้งในตัวหลักสูตรเอง และวิธีการเรียนที่ให้นักศึกษาปี 1 ทั้งหมดจากทุกคณะเข้ามาเรียนร่วมกันในห้องย่อย สามารถอภิปรายแสดงความคิดเห็นกันอย่างเสรีไม่มีข้อห้าม แม้ว่าบางวิชาดำเนินไปอย่างจำกัดด้วยขาดแคลนอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญสาขาวิชานั้นทางศิลปศาสตร์ เช่น ปรัชญา แต่ก็ได้สร้างพื้นที่สาธารณะใหม่ในมหาวิทยาลัยที่ให้ความสำคัญแก่เสรีภาพทางความคิดและการแสดงออก ทั้งในการค้นคว้าศึกษาและเผยแพร่ผ่านรูปแบบทางสังคมอื่น ๆ

ทั้งหมดนี้จะก่อรูปเป็นกลุ่มและขบวนการทางการเมืองในทศวรรษปี พ.ศ. 2510 เมื่อระบอบ “ปฏิวัติ” แบบจอมพลสฤษดิ์หมดความชอบธรรมและผลลัพธ์ของการพัฒนาประเทศเริ่มปรากฏเป็นรูปธรรมในทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรมที่มีความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกันมากขึ้น ช่องว่างทางสังคมขยับมากขึ้น ระบบการเมืองแบบอำนาจนิยมสร้างคำถามที่ไม่อาจให้คำตอบแก่คนจำนวนมากขึ้นเรื่อย ในภาวะที่สังคมทั่วไปภายนอก รวมถึงสื่อมวลชนปราศจากเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นอย่างแท้จริง พื้นที่สาธารณะภายในรั้วมหาวิทยาลัยจึงค่อย ๆ ก่อรูปเป็นกระบอกเสียงและตัวแทนความรู้สึกของประชาชน กระทำการโดยนักศึกษาจำนวนหนึ่ง

ยุคนี้จึงเห็นการก่อรูปของความคิดทางการเมืองและสังคมที่เป็นภาพสะท้อนของคณรุ่นพัฒนาที่รับความคิดใหม่จากตะวันตก ความคิดเสรีนิยม ความเป็นปัจเจกบุคคล ความคิดแบบศิลปศาสตร์ในระบบการศึกษา มีการวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้นรวมทั้งประวัติศาสตร์ชาติและ

²⁰ กาญจนี ละอองศรี และคณะ, ศาสตราจารย์ ดร.อดุล วิเชียรเจริญ กับหลักสูตรวิชาพื้นฐานศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, บรรณารักษ์การโดย กาญจนี ละอองศรี (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2559), 28.

²¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, สำนักนั้น ธรรมศาสตร์และการเมือง, 297.

²² กาญจนี ละอองศรี และคณะ, ศาสตราจารย์ ดร.อดุล วิเชียรเจริญ กับหลักสูตรวิชาพื้นฐานศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ความคิดวิพากษ์ประวัติศาสตร์ศักดิ์นาด้วย เมื่อเปรียบเทียบกับยุคการปฏิรูปยุคแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 ยุคนี้มีความหลากหลายในทางความคิดเรื่องการพัฒนามากขึ้น กลุ่มคนและสถาบันทางวิชาการมีส่วนร่วมในการเสนอและให้ความเห็นต่อทิศทางการพัฒนาต่าง ๆ ในเวลาต่อมาคลี่คลายขยายไปเป็นกลุ่มทางสังคม เช่น *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* และคนรุ่นใหม่ในมหาวิทยาลัยมากมาย แนวคิดที่มีการวิพากษ์ ได้แก่ เนื้อหาและความหมายของความเป็นไทยชาติไทยและการพัฒนาแบบอเมริกันโมเดล ยุคนี้จึงเห็นการเกิดแนวคิดที่เรียกร้องให้กลับมาศึกษาถึงอัตลักษณ์ของชาติไทย พุทธศาสนาแบบไทยและเริ่มการพัฒนาชนบท แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองที่เกิดขึ้นในทศวรรษปี พ.ศ.2510 มีการวิเคราะห์วิจารณ์พัฒนาการระบบทุนนิยมในประวัติศาสตร์ไทย แนวคิดทางการเมืองวางจุดหนักไปที่รัฐธรรมนูญ เกิดการเคลื่อนไหวเรียกร้องรัฐธรรมนูญทำให้มีการจับกุมเป็น “กบฏรัฐธรรมนูญ” จนเกิดการชุมนุมในธรรมศาสตร์ประท้วงการจับกุม กระทั่งนำไปสู่เหตุการณ์ปะทะกันอย่างรุนแรงกับฝ่ายปราบปรามในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 จนในหลวงต้องออกมาเรียกร้องให้ทุกฝ่ายยุติความรุนแรงและให้จอมพลถนอมออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ผลของการเคลื่อนไหวนี้ที่สำคัญคือความหมายของประชาธิปไตยที่ต้องยึดโยงกับประชาชน ผ่านการเลือกตั้งอย่างเสรีเป็นธรรม ทั้งหมดนี้มีผลต่อการกำหนดนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับต่อ ๆ มา ที่ต้องให้ความสำคัญต่อมิติทางสังคมของประชาชนทั้งหมด

5. กำเนิดและการเคลื่อนไหวของความคิดเสรีในมหาวิทยาลัย

มองย้อนกลับไปในช่วงเวลาที่เราเรียกว่า “ยุคสิบสี่ตุลา” อาจเรียกยุคดังกล่าวว่าเสมือนกับยุคเรอเนซองส์หรือยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาของยุโรป แกนหลักของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว คือการเกิดใหม่ของวัฒนธรรม โดยผ่านการวิพากษ์วรรณคดีและปรัชญา ในขณะที่มีพื้นที่ใหม่ทางสังคมรองรับจากการเติบโตของชีวิตชาวเมืองที่เรียกว่าระดมพี การเคลื่อนไหวสิบสี่ตุลาก็มีคุณสมบัติเหล่านี้ด้วยเหมือนกัน แม้จะไม่ใหญ่โตและมีผลกระทบยาวไกลเท่าก็ตาม

ประสบการณ์ในการศึกษาและเคลื่อนไหวทางความคิดของ นิสิตนักศึกษาที่เรียกว่า “คนรุ่นใหม่” ในยุคทศวรรษปี พ.ศ. 2510 สะท้อนถึงพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของนักศึกษารุ่นดังกล่าวในการก่อรูปทางความคิดและสำนักทางสังคมและต่อมาการเคลื่อนไหวทางการเมือง นั่นคือระยะเวลาจากปี 2511-2516 ที่อยู่ในรั้วมหาวิทยาลัย เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในหลักสูตรและวิธีการเรียนการสอนอย่างมากในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในช่วงนี้จึงเสนอข้อมูลจากที่นั่นเป็นหลัก เริ่มจากการที่ปีแรกนักศึกษาทุกคนไปเรียนที่คณะศิลปศาสตร์ ในหลักสูตรวิชาพื้นฐานได้แก่อารยธรรมตะวันตก อารยธรรมตะวันออก ศาสนาเปรียบเทียบ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่เหลือเป็นวิชาภาษาไทยและอังกฤษ มีวิชาของคณะอื่นอย่างละวิชา

เช่น ทางรัฐศาสตร์เพียงวิชาละเทอมคือจิตวิทยาการเมืองและภูมิศาสตร์ ข้อดีคือนักศึกษาได้รู้จักและเห็นความหลากหลายของวิชาความรู้แบบศิลปศาสตร์ แม้ยังไม่ลึกซึ้งก็ตาม ทำให้ความยึดมั่นในคณะและวิชาเฉพาะด้านที่เราคิดจะไปสังกัดนั้นไม่ได้เป็นวิชาที่เหนือและเป็นศูนย์กลางแต่ฝ่ายเดียว คณะรัฐศาสตร์มีโครงการใหม่ที่ไม่เหมือนใครในปี 2511 เรียกว่าแผนกวิชารัฐศาสตร์ศึกษา (Political Studies) ตอนนั้นมีการเปิดภาควิชาบริหารรัฐกิจด้วยนอกจากภาควิชาการปกครองและการระหว่างประเทศที่มีมาก่อนแล้ว แผนกใหม่นี้รับนักศึกษาจำกัดไม่เกิน 12 คน จึงต้องมีการสอบข้อเขียนและสัมภาษณ์ก่อน นอกจากประหลาดแล้วยังเป็นภาคที่มีอายุสั้นที่สุดในประวัติของภาควิชาทั้งหลาย คือ เริ่มต้นในปีพ.ศ. 2511 และปิดตัวเองลงในปี 2517 มีกันทั้งหมดเพียง 3 รุ่นเท่านั้น

จากคำอธิบายของแผนกที่เสกสรรค์ ประเสริฐกุล เป็นผู้นำนักศึกษาในการประท้วง 14 ตุลาคม 2516 ได้เขียนเล่าไว้ว่า “ในประกาศรับสมัครเน้นเรื่องศึกษาการเมืองโดยตรงมิใช่ฝึกคนไปเป็นข้าราชการเท่านั้น...อีกประการหนึ่งประกาศบอกว่าจะสนับสนุนมอบเฉพาะให้ผู้ศึกษาเป็นอาจารย์ด้วย”²³ ความคิดใหม่ที่เกิดในตอนนั้นคือการที่นักศึกษาส่วนใหญ่ในแผนกไม่ได้ตั้งเข็มอาชีพในชีวิตด้วยการเป็นข้าราชการเท่าใดนัก ในคณะรัฐศาสตร์สมัยนั้นพวกนักศึกษาถูกกล่อมเกล่าว่าอนาคตอันไม่ไกลนี้ จะต้องเลือกเป็นปลัดอำเภอหรือเลขาทูตเท่านั้น โลกของนักรัฐศาสตร์ไทยมีเพียงเท่านั้นเอง แผนกใหม่นั้นบอกเลยว่าเป็นเรียนวิชารัฐศาสตร์ที่แท้จริง มุ่งการค้นคว้า ศึกษาด้วยตนเอง ทั้งภาคทฤษฎีและการประยุกต์ ในโครงสร้างหลักสูตรก็มีรายวิชาที่น่าสนใจทั้งนั้น เช่น หลักสูตรศาสตร์ ปรัชญาความคิดการเมือง สังคมวิทยาการเมือง การเมืองยุโรป การเมืองสหรัฐอเมริกา การเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และแน่นอนมีการเมืองไทยอยู่ด้วย

ก่อนจะเข้าแผนกนี้จะต้องผ่านการสอบคัดเลือก ทั้งยังต้องมีคะแนนเฉลี่ยจากชั้นปีที่ 1 ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 70 และภาษาอังกฤษต้องดีเป็นพิเศษ ทางแผนกฯ รับนักศึกษาระดับประมาณ 10 กว่าคน เพราะไม่ต้องการให้ห้องเรียนใหญ่เกินไป ข้อสอบในการเข้าแผนกรัฐศาสตร์ศึกษานั้นมีคำถามใหญ่ข้อเดียวว่าอะไรคือปัญหาในการพัฒนาการเมืองไทย ทรรศนะในยุคสมัยนั้นคือความเชื่อในทฤษฎีการพัฒนาทางการเมืองของปรมาจารย์รัฐศาสตร์อเมริกัน อธิบายความสำคัญของการพัฒนาว่าจะสามารถแก้ปัญหาการเมืองไทย ซึ่งในปี 2511 นั้นกำลังจะมีการเลือกตั้งทั่วไปเป็นครั้งแรกภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญที่ร่างกันนานที่สุดกว่าแปดปีหลังจากถูกฉีกโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

แผนกรัฐศาสตร์ศึกษารุ่นที่ 2 มีทั้งหมด 11 คน มีประวัติต่อมาที่โลดโผนและตื่นเต้นหนึ่งคนต่อมาจะไปร่วมการทำรัฐประหาร 26 มีนาคม 2520 ภายใต้การนำของ พล.อ.ฉัตร

²³ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. *มหาวิทยาลัยชีวิต* (กรุงเทพฯ; สามัญชน 2531), 61.

หิริญศิริ ที่พ่ายแพ้จนต้องถูกประหารชีวิต อีกคนหนึ่งเป็น 1 ใน 13 *กบฏรัฐธรรมนูญ* ก่อนจะไปเป็นผู้บัญชาการใหญ่ ฝ่ายพันธมิตรและธุรกิจตอบแทนลูกค้า บริษัทการบินไทย จำกัด (มหาชน) ในขณะที่อีกคนไปเป็นบรรณาธิการบริหารหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายสัปดาห์ และที่คาดคิดไม่ถึงอีกเช่นกันคือนักศึกษาร่วมห้องที่ค่อนข้างเก็บตัว สุรินทร์ พิศสุวรรณ จะได้ไปเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศและเลขาธิการ*สมาคมอาเซียน* สุดท้ายคือ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล กลายเป็นผู้นำการเดินขบวนใหญ่ในวันที่ 13 ตุลาคม 2516 และต่อมาเป็นคนบดเคี้ยวประวัติศาสตร์

อาจารย์เสน่ห์ จามริกได้จัดตั้งโครงการดังกล่าวนี้ขึ้นมาและทุ่มเทพลังกำลังโดยเฉพาะทางความคิดในการปลุกปั่นและหล่อหลอมพวกนักศึกษารุ่นใหม่ขึ้นมา ความจริงแล้วสิ่งที่พวกเขาได้รับมาไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องวิชาประวัติศาสตร์และการเมืองตามทฤษฎี (ตามที่คนทั่วไปเข้าใจและวิพากษ์วิจารณ์ว่าแผนกฯ นี้เป็นพวกนอนหนังสือบ้าตำราและทฤษฎีเท่านั้น แต่ไม่เอาโลกและความเป็นจริง) หากเขาได้มีโอกาสสัมผัสกับการศึกษาในความเป็นจริงของการศึกษาระดับอุดมศึกษาแบบในสถาบันมีชื่อในยุโรปและสหรัฐฯ ที่จัดการศึกษาแบบลิเบอรัลอาร์ตส์ ซึ่งเน้นที่การคิดวิเคราะห์และฝึกฝนการใช้ปัญญา อย่างน้อยที่สุดคือการถาม นั่นคือสิ่งที่พวกเขาในแผนกประวัติศาสตร์ศึกษาได้รับมาเต็มที่บ้างไม่เต็มบ้าง

ทุกวิชาที่พวกเขาเรียน มุ่งเน้นไปที่การเรียนการสอนแบบบรรยายและอภิปราย ถกเถียง ทั้งอาจารย์และนักศึกษา นั้นหมายความว่าพวกเขาก็ต้องทำงานมาบ้างไม่มากก็น้อย ไม่มีการนั่งจดเล็กเซอร์หรือข้อถ่ายซีร็อกซ์คำบรรยายของอาจารย์แต่ประการใด ไม่มีใครให้นำหนักกับคำบรรยายของอาจารย์อย่างมากขนาดนั้น ไม่ใช่ว่าเขาไม่เชื่อฟังคำสอนหรือความรู้ของอาจารย์ แต่พวกเขาสนใจ*คำตอบและความเข้าใจในหลักการวิธีการต่าง ๆ* ของอาจารย์ที่ใช้ในการสอนมากกว่า บรรยายากศของชั้นเรียนนับแต่วันแรก ๆ จึงเป็นห้องสัมมนาเล็ก ๆ เป็นการเรียนแบบทิวเอหรือ dialogue มากกว่าห้องบรรยายแบบที่เป็นอยู่ปกติในทุกคณะของธรรมศาสตร์ที่เป็นการเรียนแบบวันเวย์หรือทางเดียวหรือ monologue ทั้งหมดนั้นจะเป็นจริงขึ้นมาได้ โครงสร้างและผู้บริหารโครงการต้องทำให้นักศึกษาได้ตระหนักถึงหลักการเรียนเหล่านั้นแต่เนิ่น ๆ ตั้งแต่วันแรกมาอาจารย์เสน่ห์และอาจารย์ชัช กิจธรรม ผู้ช่วยของอาจารย์เสน่ห์ ก็สร้างบรรยายกาศดังกล่าวขึ้นมา ช่องว่างและสัมพันธ์ภาพทางอำนาจระหว่างอาจารย์กับนักศึกษาที่มีอยู่ตามธรรมชาติของสถาบันในสังคมไทยค่อย ๆ ลดหายไป จนแทบจะพูดได้ว่ามันถูกเปลี่ยนไปเป็นสัมพันธ์ภาพทางความรู้ พวกเราเคารพนับถือกันบนพื้นฐานของความรู้ และแน่นอนก็ต้องมีคุณธรรม (virtue) อยู่ด้วย

ในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาสมัยใหม่ คุณธรรมที่มีลักษณะของชนชั้นกลางได้ก่อเกิดขึ้นมาแทนที่คุณธรรมของชนชั้นปกครองเดิมเช่นกัน ในสังคมก่อนสมัยใหม่ เช่น สังคมพิวตัล

และศักดิ์นา คุณธรรมเป็นคุณสมบัติของชนชั้นสูงผู้ปกครอง ซึ่งห่อหุ้มด้วยมโนทัศน์ของอำนาจ และบารมี ในสังคมสมัยใหม่ที่เป็นประชาธิปไตยกระฎุมพีหรือนายทุน คุณธรรมเป็นคุณสมบัติของพลเมืองที่ห่อหุ้มด้วยความเป็นเหตุเป็นผลหรือปัญญาจากประจักษ์นิยม คุณธรรมไม่ได้เป็นของผู้ปกครองแต่ฝ่ายเดียวอีกต่อไป ไม่ใช่หนักรการเมืองและผู้ปกครองที่ประชาชนเรียกหา คุณธรรม หากต้องเป็นในทางกลับกัน กล่าวคือผู้ปกครองต่างหากที่ต้องศึกษาและเก็บรับเอา คุณธรรมจากประชาชนด้วย

อาจารย์อาวุโสรุ่นโน้นที่มีอิทธิพลทางความคิดและการประพฤติปฏิบัติตนของพวก นักศึกษาอย่างมากท่านหนึ่งคือ อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ความเป็นสามัญชนของอาจารย์ป๋วย มาจากการใช้ชีวิตแบบคงเส้นคงวา และเป็นชีวิตที่ผ่านหลายพื้นที่จากสังคมไทยสู่สังคมอังกฤษ จากสังคมตะวันออกสู่สังคมตะวันตก จากยุคสงครามสู่ยุคสงบ หลายอย่างถูกซึมซับเข้ามาใน การสังเคราะห์ของอาจารย์ป๋วย และอาจารย์ป๋วยก็ถ่ายทอดออกมาด้วยวิธีการแบบชาวบ้าน เชื่อว่าหลังจากอาจารย์ป๋วยเข้ามาร่วมมีบทบาทในทางนโยบายสาธารณะแล้ว มโนทัศน์เรื่อง คนส่วนใหญ่หรือความเป็นประชาชนก็เริ่มเกิดขึ้นในวงการวิชาการ เรามักจะคิดว่าแนวคิดพวกนี้ ต้องเป็นพวกฝ่ายซ้ายเท่านั้นถึงจะคิดได้ ถึงแม้ว่าอาจารย์ป๋วยจะไม่ได้สืบทอดความคิดฝ่ายซ้าย แต่ท่านก็สามารถค้นพบว่าในสังคมมันมีคนส่วนใหญ่ คนส่วนน้อย คนกลุ่มต่าง ๆ อยู่ และรู้ว่า คนจำนวนมากก็คือประชาชน ซึ่งอาจารย์ป๋วยก็ได้แนวคิดเหล่านี้มาจากการทำงานจริง ยิ่งในยุคนั้นเป็นยุคพัฒนาซึ่งส่งผลกระทบต่อคนส่วนมาก เพราะจะต้องเอาทรัพยากรจาก คนส่วนมากมาขับเคลื่อนสร้างประเทศ ถ้าคนที่ทำนโยบายแบบนี้แล้วซื้อสัตย์ต่อความคิด วิธีการ วิชาชีพตัวเอง และต่อความจริงที่ตัวเองเห็น ก็จะต้องถามต่อไปว่านโยบายที่ตัวเองได้ทำ ที่บอกว่ามีประสิทธิภาพนั้น เปลี่ยนชีวิตคนส่วนใหญ่หรือไม่ และเปลี่ยนไปในทางดีขึ้นหรือไม่ เช่น ถนนที่สร้างได้ทำให้คนส่วนใหญ่มีชีวิตดีขึ้นไหม คิดว่าทุกอย่างอาจารย์ป๋วยมีคำถาม และคำตอบอยู่ตลอดเวลา ไม่ได้แค่ว่าพอเงินลงไปแล้วก็จบ อาจารย์ป๋วยลงไปดูว่ารูปธรรม มันออกมาดีไหม การที่ท่านต้องออกไปดูและรับฟังทำให้ความจริงอีกชุดหนึ่งค่อย ๆ ปรากฏขึ้น²⁴

ท่านมองว่าตัวเองไม่ใช่กลไกหรือฟันเฟืองของระบบเท่านั้น แต่การที่ท่านมีสำนึก ของความเป็นจริงขึ้นมา ถ้าอาจารย์ป๋วยหยุดแค่เพียงรับรู้ความจริงเท่านั้น มีสำนึกแต่ไม่ได้ทำ อะไรบางอย่างต่อ ท่านก็คงเป็นเพียงเทคโนโลยีคนธรรมดาคนหนึ่ง ไม่ได้ต่างจากคนอื่น แต่อาจารย์ป๋วยพยายามทำระบบให้ดีขึ้นตามหลักการให้ได้ อาจารย์ป๋วยพบว่านโยบายการพัฒนา ในประเทศไทยที่ไม่ได้มีกลไกต่าง ๆ รองรับอย่างเพียงพอไม่ได้ง่ายขนาดนั้น มันไม่ได้ทำให้เกิดผลบวกอย่างที่คาดหวังว่ามักมีผลลบเกิดขึ้นด้วย ดังนั้นการที่อาจารย์ป๋วยเริ่มวิพากษ์ และมาสู่งานกับพวกนักวิชาการมหาวิทยาลัยจนตัดสินใจย้ายจากธนาคารแห่งประเทศไทย

²⁴ ชเนต อภรณ์สุวรรณ, "มองป๋วยผ่านสังคมร่วมสมัย," *วิภาษา* 1, ฉ. 3 (มิถุนายน-กรกฎาคม 2550): 40-46.

มาอยู่ที่ธรรมศาสตร์ อาจารย์ป่วยคิดว่าถ้าจะมีคนที่วิพากษ์การพัฒนา มันจะต้องมีสถาบันที่น่าเชื่อถือ จะต้องมีคนที่ทำวิชาชีพนี้อย่างจริงจัง นั่นคือต้องมาศึกษา วิเคราะห์ วิจัย ไม่ใช่แค่พูดง่าย ๆ ว่ามันผิด แบบนั้นยังไม่พอ ดังนั้นจึงต้องทำการศึกษาอย่างจริงจัง โดยสรุปก็คือ อาจารย์ป่วยไม่เป็นเทคโนโลยี เพราะท่านเกิดสำนึก และท่านก็เอาสำนึกนั้นมาวิพากษ์การทำงานของระบบและนโยบายของรัฐบาล เพื่อนำไปสู่การแก้หรือการค้ำนโยบายที่ผิด เพื่อให้มันถูกในที่สุด อาจารย์ป่วยมีคำตอบในช่วงที่ทำงานจนถึงช่วงที่อยู่ธรรมศาสตร์ว่า ความเป็นมนุษย์นั้นต้องอยู่เพื่อแสวงหาความจริง แล้วในชีวิตก็ต้องมีความดี และสุดท้ายคือความงาม ดังนั้น ความจริง ความดี ความงาม คือคติ 3 ประการที่รองรับความเป็นมนุษย์ของอาจารย์ป่วย

เวลาอาจารย์ป่วยมองความจริง อาจารย์ป่วยก็เห็นความจริงทางภาววิสัยของสิ่งนั้นอยู่ แต่ถ้าเห็นแค่นั้น แล้วก็ไปแก้ ไปล้าง ไปเช็ด ไปทำลายมันเลย เราอาจได้สิ่งใหม่ที่สร้างปัญหาใหม่ ดังนั้นเวลาอาจารย์ป่วยมองความจริง ท่านก็มีอุดมคติบางอย่างอยู่ในหัวเหมือนกัน คือไม่ได้มองแต่เพียงความจริงเฉพาะหน้า แต่ว่ามันต้องโยงไปถึงอุดมคติบางอย่าง อย่างเช่นเรื่องพัฒนาการของสังคมไทย ของสังคมการเมือง ก็คือมีความไม่พัฒนา ถ้าหลังทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองไม่เป็นประชาธิปไตย ดังนั้นอุดมคติคือเราต้องการประชาธิปไตยที่ดีและก้าวหน้า เพราะฉะนั้นความจริงชุดนี้จึงต้องรองรับหรือนำทางไปด้วยอุดมคติของสังคมที่เป็นประชาธิปไตย ซึ่งผมคิดว่าอันนี้แปลก เพราะท่านต่างจากนักคิดไทยคนอื่นที่ไม่ค่อยเน้นถึงอุดมคติเชิงบวก พวกนักคิดไทยคนอื่นมักกลับไปหาอุดมคติของความเป็นไทยหรืออุดมคติที่ไม่เคยมีหลักฐานปรากฏว่าทำได้จริง แล้วก็ไม่เคยคิดกันว่ามันรองรับด้วยความเป็นสากลใหม่ แต่อาจารย์ป่วยมองอุดมคติของตัวเองด้วยความเป็นจริงของปัจจุบันและของอดีตที่รองรับด้วยความเป็นสากล คือที่อื่นก็พิสูจน์มาแล้วว่าต้องมีความเป็นมนุษย์แบบนี้ มีสังคมการเมืองแบบนี้ เราก็จะต้องเข้าสู่กระบวนการแบบนี้เหมือนกัน ทั้งหมดก็ทำให้สิ่งที่ท่านพูดไม่ลอย ไม่เป็นนามธรรม คือทุกอย่างสามารถจะเชื่อมโยงหนุนช่วย และให้ความเข้าใจซึ่งกันและกันได้ตลอด

ความเชื่อในความเป็นมนุษย์ที่อยู่ในอุดมคติของอาจารย์ป่วย หลักการเรื่องความจริง ความดี ความงาม รวมไปถึงหลักสมรรถภาพ หลักเสรีภาพ หลักความยุติธรรมในสังคม ทั้งหมดนี้ได้สร้างความกล้าหาญทางจริยธรรมให้กับอาจารย์ป่วย คล้ายกับว่าเมื่อท่านพบสังขธรรมแล้วถ้าท่านทิ้งมันหรือไม่ทำต่อ ท่านจะต้องปวดร้าวหรือไม่ก็ต้องขायวิญญาน เพราะถ้าไม่ทำแบบนี้ ท่านก็ต้องกลับไปรับใช้ระบอบ มันต้องเลือก ซึ่งท่านก็เลือกที่จะไม่กลับไปรับใช้ระบอบอีก ท่านเลือกสิ่งที่ท่านคิดว่าเป็นความจริงและความถูกต้อง สิ่งประทับใจอย่างไม่มีวันลืมในคำพูดของท่านหนึ่งของท่าน ที่แสดงเป็นปฐมฤกษ์ในปาฐกถาโกมล คิมทองเมื่อปี พ.ศ. 2517 ในหัวข้อว่า “อุดมคติ”

อันความยั่วยวนมาหาแห่งโลกเรานี้แหละ ที่ทำให้เราเกิดความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีผู้เคร่งในการเรียน เป็นสมณะแห่งวิทยาและผู้รักเรียนนั่นเองก็มีหน้าที่และสิทธิที่จะบังคับโลกให้เดินตามตน มิใช่ตนเดินตามโลก จึงน้อมรับเอาธรรมอันขจรยลมาอยู่แล้วในของทุกสิ่งประกอบขึ้นเป็นธรรมชาติ จึงช่วยเป็นลิ้นให้ธรรมชาติได้กล่าวมธุรสกล่อมใจมนุษย์ และจงแสดงให้โลกอันโง่เขลา เล็งเห็นเสียที่ว่า วิชาความรู้นี้ประเสริฐเพียงใด เมื่อเราเห็นอยู่ตาตาแล้วว่า กาลสมัยของเรามีบาปอยู่หนาแน่น และบ้านเมืองของเราเนิ่น ความเท็จ ความชั่วดาษดื่นอยู่ ก็ขอให้พวกเราทั้งหลายจงเข้าสู่ความร่มเย็นแห่งวิชาและแสวงหาความรู้ซึ่งใคร ๆ เขาได้ละเลยเสียแล้ว ถึงแสงแห่งวิชานั้นจะริบหรี่ ก็จงพอใจเถิด เพราะแม้จะเป็นสิ่งเล็กน้อย ก็ยังเป็นของของเรารจริง ๆ จงมุ่งหน้าค้นแล้วค้นอีกต่อไป อย่าได้ ท้อถอยอย่าได้ ทะนงจนถึงกับวางมือจากการค้นคว้าหาความรู้ อย่าเชื่อถือในความคิดของท่านจนงมงาย และก็อย่าหลงลืมผู้อื่นโดยไม่พิจารณาถึงเหตุผล ท่านมีสิทธิที่จะเดินทางข้ามทะเลทรายไปสู่วิชา ถึงจะเป็นทะเลทรายทุรกันดาร ก็มีดวงดาราส่องแสงอยู่แพรวพราว และเหตุไฉนเล่า ท่านจึงจะสละสิทธิอันนี้ของท่านเสียไปซึ่งสูงก่อนห้ามโดยเห็นแก่ความสำราญ ที่ดินสักแปลง บ้านสัก ๑ หลัง และยุงข้าวสัก ๑ ยุง วิชาเองก็มีหลังคา มีฟูก ที่นอน มีอาหารไว้ต้อนรับท่าน

จงบำเพ็ญตนให้เป็นผู้จำเป็นแก่โลก มนุษยชาติก็จะนำอาหารมาสู่ท่านเอง แม้จะไม่ให้ถึงยุงถึงฉาง แต่ก็จำเป็นบาเหน็จชนิดที่ไม่ลบล้างบุญคุณของท่านที่ทำไว้แก่มนุษยชาติ ไม่ลบล้างความรักใคร่นิยมของคนทั้งหลาย และไม่ลบล้างสิทธิของท่านที่มีอยู่ต่อศิลปะ ต่อธรรมชาติ และต่อความหวังของมนุษย์²⁵

กลับไปวิธีการศึกษาของแผนกวิชารัฐศาสตร์ศึกษา ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการสร้างโครงการอุดมศึกษาที่เป็นอุดมคติคือตัวอาจารย์ผู้สอน อาจารย์เสนอให้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิทั้งในและนอกมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาสอนพวกนักศึกษาในวิชาหลัก ๆ เช่น หลักรัฐศาสตร์ (อ.มนตรี เจนวิทย์การ) หลักเศรษฐศาสตร์ (ดร.อรรถ ธรรมโน อธิปไตยธรรมพรสามิตสมัยนั้น) ประวัติศาสตร์การเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ดร.แถมสุข นุ่มนนท์) การเมืองระหว่างประเทศ (อ.ปทุมพร วัชรเสถียร หรือ “ดวงใจ” จากคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) การศึกษาอย่างวิพากษ์วิจารณ์มีผลทำให้พวกนักศึกษาเขียนเป็นบทความ

²⁵ ป่วย อังการณ, *อุดมคติ* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2517), 21-22.

วิชาการออกมาเพื่อไปตีพิมพ์ในวารสาร นอกจากนั้นก็มีอาจารย์พิเศษที่กำลังเขียนวิทยานิพนธ์ มาบรรยายเล่าเรื่องราวที่แต่ละคนกำลังศึกษาให้พวกนักศึกษาฟังกันมากมายหลายตา เช่น อ.ชาอุวิทย์ เกษตรศิริ ขณะที่กำลังเขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยคอร์เนล เช่นเดียวกับ อ.ปราโมทย์ นาครทรรพ สำหรับวิชาสำคัญ เช่น *ปรัชญาการเมืองตะวันตก* และ *การเมืองไทย* นั้น อาจารย์เสน่ห์เป็นผู้สอนแต่ผู้เดียวมาโดยตลอด

อีกวิชาที่สำคัญมาก ได้แก่ ภาษาอังกฤษ โขคดีที่แผนกฯ ได้รับการช่วยเหลือจาก องค์การบริการมหาวิทยาลัยแห่งแคนาดา (CUSO) ส่งอาจารย์มาสอนวิชาภาษาอังกฤษให้ คนแรกคือ อาจารย์ริคกี แลมเบรกท์ เป็นอาสาสมัครชาวแคนาดา “เป็นครูที่น่ารักและเอาใจใส่ ต่อนักเรียนดีมาก ทุกคนต้องเขียนเรียงความภาษาอังกฤษสัปดาห์ละเรื่อง ในหัวข้อที่ทำทลาย ความคิดทั้งสิ้น”²⁶ วิธีการเรียนการสอนภาษาอังกฤษของแผนกรัฐศาสตร์ศึกษา คิดว่ายังน่าจะ ใช้ได้อยู่ กล่าวคือครูไม่ได้สอนหลักไวยากรณ์และทำแบบฝึกหัดภาษาเพื่อให้จำได้ หากแต่ใช้ การเล่าเรื่อง (เขียนความเรียง) และการสนทนา ทั้งหมดกระทำในภาษาอังกฤษ ซึ่งทุกคน ร่วมมือในการฝึกฝนวิธีเขียนแบบใหม่อย่างอบอุ่นและช่วยเหลือกัน หลายคนเป็นนักเรียนทุน เอเอฟเอสเฟิงกลับจากสหรัฐฯ ช่วยสร้างบรรยากาศแบบอเมริกันให้ครึกครื้น แนนอนเนื้อหา ของบทเรียนก็กระโดดไปทางการเมืองและความคิดทางการเมืองและสังคม

ในชั้นปีที่ 3 แผนกฯ ได้อาสาสมัครแคนาดาคนใหม่ที่ก้าวหน้าและทำทลายกว่าเก่า ยิ่งขึ้นไปอีก คือ นายเจอร์รี ริงค์ เขาเป็นคนหนุ่มแห่งยุคทศวรรษปี 60 จึงมาพร้อมกับความคิด สังคมนิยมและอะไร ๆ ที่ทำทลายพวกนักศึกษาอย่างยิ่ง บทอ่านภาษาอังกฤษหลายชิ้นว่าด้วย แนวคิดสังคมนิยม เช่น ไนเยียร์กับสังคมนิยมในแทนซาเนีย ที่ตลกคือพวกนักศึกษาได้รู้จัก เรื่องของสังคมนิยมจากประสบการณ์ของแทนซาเนียในแอฟริกา ไม่ใช่จากสหภาพโซเวียตหรือ จีนคอมมิวนิสต์ ที่ทางการไทยหวาดกลัวยิ่งนัก สมัยนั้นการใช้ตำราและหนังสือที่เล่าเรื่องของ โซเวียตและจีนอย่างตรง ๆ ถือเป็นกรกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ได้ จึงไม่มีอาจารย์ท่านใด กล้าสอนวิชาและเอกสารที่เป็นของประเทศเหล่านั้นเลย แผนกนี้แม้จะก้าวหน้าแต่ก็ต้องยอมอยู่ ภายใต้อำนาจรัฐเหมือนกัน ดังนั้นจึงเลี่ยงไปอ่านเขียนและถกเถียงถึงสังคมนิยมแทนซาเนีย กันเสีย แต่ก็ได้เห็นผลสัมฤทธิ์ของมันเช่นกันว่าความคิดสังคมนิยมนั้นสามารถรู้จักจากไนเยียร์ แห่งแทนซาเนียก็ได้ ก่อนจะรู้จักมาร์กซ์ เลนินและแนนอนเหมาเจ๋อตงเสียอีก

ปัจจัยประการที่ 3 คือ สภาพแวดล้อมและกิจกรรมนอกหลักสูตร ห้องเรียนของแผนก รัฐศาสตร์ศึกษาไม่ได้อยู่ในตึกคณะรัฐศาสตร์ ซึ่งขณะนั้นกำลังก่อสร้างอาคารใหม่ 5 ชั้น แต่ไปนั่งเรียนกันที่ห้องหน้าบันไดชั้น 3 ในห้องสมุดกลางตรงที่เป็นปีกด้านติดกับคณะรัฐศาสตร์ พวกนักศึกษาจึงใช้บริเวณระเบียงชั้น 3 ของห้องสมุดเป็นห้องพักห้องอ่านและทำงานกัน

²⁶ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, *มหาวิทยาลัยชีวิต*, 63.

พออยากอ่านหรือค้นหนังสือก็เพียงแค่เดินออกไปไม่ถึงสิบก้าวก็ถึงชั้นวางหนังสือวิชาการภาษาอังกฤษ ส่วนหนังสือภาษาไทยอยู่ในชั้นล่างเป็นระบบปิดคือต้องจดชื่อหนังสือแล้วส่งให้เจ้าหน้าที่ในห้องนั้นเป็นผู้ไปหยิบมาให้ โลกของพวกนักศึกษาจึงเป็นโลกของหนังสือและการเรียนเสียเป็นส่วนใหญ่ ข้อเสียคือทำให้ไม่ค่อยรู้จักเพื่อน ๆ รุ่นเดียวกันภาควิชาอื่นกันมากเท่าไร เพราะแทบไม่เคยเห็นหน้ากันเลย แม้ระบบอาวุโสในคณะรัฐศาสตร์ยังแรง แต่กระแสคิดค้านกระทั่งต่อต้านก็เริ่มขึ้นในรุ่นของพวกนี้²⁷

ส่วนกิจกรรมนอกหลักสูตรทั้งหลายนั้น มีหลายอย่างทั้งบรรดาชมรมต่าง ๆ ของสโมสรนักศึกษา และที่นิยมกันมากยุคนั้นคือการไปออกค่ายอาสาพัฒนาในชนบท เช่น ค่ายบ้านเซเวียร์ซึ่งเป็นคาทอลิกของคณะเยสุอิต (หรือแห่งพระเยซูเจ้า) ค่ายอาสาพัฒนาคณะรัฐศาสตร์ ไปสร้างโรงเรียนประถมในไม้แดง อ.วังทอง จ.พิษณุโลก การออกค่ายทำให้บรรดานักศึกษาได้เรียนรู้การทำงานเพื่อส่วนรวม การเสียสละและทำให้มีจิตใจที่คำนึงถึงผู้อื่นในการดำรงชีวิตของตนต่อมา ประสบการณ์ของการทำเพื่อคนอื่นนับว่าสำคัญมากต่อพัฒนาการทางภูมิปัญญาของปัญญาชนในแนวลิเบอรัล หากไม่ก็จะกลายเป็นนักคิดบนหอคอยงาช้างไป แต่ที่สำคัญยิ่งคือการมีจิตใจเพื่อส่วนรวมนั่นเองที่เป็นเครื่องกำกับการเรียนภาคทฤษฎีไม่ให้ล่องลอยไปตามสายลมเสียหมด หากแต่จะช่วยยกระดับความรู้และความเข้าใจของนักศึกษาต่อความรู้เชิงทฤษฎีให้เป็นจริงมากขึ้น กระทั่งเป็นตัวเชื่อมความเป็นปัญญาชนเข้ากับความจริงทางการเมืองของสังคมไทยขณะนั้นได้ และนั่นคือการก่อกำเนิดของจิตสำนึกทางการเมืองอย่างไม่รู้ตัว

ทั้งหมดนั้นบวกกับการมีแผนกที่แยกตัวออกมาจากโครงสร้างของคณะรัฐศาสตร์ช่วยให้พวกนักศึกษามีพื้นที่อันเป็นอิสระอยู่ได้ในนั้น และคงไม่เกินไปมากนัก หากจะกล่าวว่าเป็นที่และความคิดการปฏิบัติอันเป็นแหล่งบ่มเพาะเสรีชนของ *รัฐศาสตร์ศึกษา* นั้น ในที่สุดกลายเป็นฐานและกองบัญชาการให้แก่การกำเนิดขึ้นของกลุ่มอิสระคือ *สภาหน้าโดม* ที่จะมีบทบาทในการนำการเคลื่อนไหวประท้วงทางการเมืองทั้งในและนอกมหาวิทยาลัยในเวลาต่อมา

กล่าวสำหรับภูมิหลังและฐานะครอบครัวและสังคมของนักศึกษาแผนกรัฐศาสตร์ศึกษารุ่นที่ 2 เป็นตัวอย่างที่น่าสนใจของพัฒนาการของมหาวิทยาลัยโดยเฉพาะธรรมศาสตร์ พวกนักศึกษากว่าครึ่งเป็นนักเรียนต่างจังหวัด ฐานะประมาณคนชั้นกลางระดับล่าง พ่อแม่มีระดับการศึกษาขั้นต้นหรือนอกระบบ กล่าวโดยรวม ๆ พวกนักศึกษาก็เป็นผลพวงของนโยบายการพัฒนายุคแรกๆของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และต่อยอดอิทธิพลของอเมริกาในสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร คิดว่าพวกนักศึกษารุ่นนั้นเป็นมนุษย์ และโครงการฯ ก็ไม่ได้ตั้งใจจะปั้นให้เป็นเทวดาแต่อย่างใด แม้จะถูกมองอย่างเสียดสีว่าทำตัวเป็นนักวิชาการอยู่บนหอคอยงาช้าง

²⁷ เรื่องเดียวกัน.

ในขณะที่เดียวกันมรดกและความเป็นมาของธรรมศาสตร์ก็ได้สร้างอุปสรรคอันหนึ่งในอุดมศึกษาขึ้นมาด้วยเช่นกัน นั่นคือการขาดและไม่ให้ความสำคัญมากนักในการสร้างและยกระดับงานด้านทฤษฎี พวกนักศึกษาก่งในทางปฏิบัติแต่ขาดทางทฤษฎี คิดว่าแผนกรัฐศาสตร์ศึกษาในปี 2512 นั้นเป็นการพยายามผลักดันแนวทางในการปรับดุลยภาพระหว่างภาคปฏิบัติกับทฤษฎีในธรรมศาสตร์ แต่ก็ทำได้เพียงระดับคณะเท่านั้น มองย้อนกลับไปยังแผนการศึกษาแบบศิลปศาสตร์ที่เสนอและดำเนินการได้เพียงปีเดียวของศาสตราจารย์ ดร.อดุล วิเชียรเจริญ คณบดีคณะศิลปศาสตร์ในปี พ.ศ. 2505 ซึ่งไม่ประสบผลอย่างเต็มที่ แผนเดิมคือนักศึกษาระบบศิลปศาสตร์ทุกคนทุกคณะต้องเรียนศิลปศาสตร์ 2 ปีก่อนแยกย้ายไปเรียนต่อในคณะของตนเอง มีนักศึกษารุ่นปี 05 รุ่นเดียวที่ได้เรียนทั้ง 2 ปี หลังจากนั้นก็เรียนเพียงปีเดียวแล้วกลับไปคณะของตน การเปิดแผนกรัฐศาสตร์ศึกษาเพื่อรองรับนักศึกษาปีหนึ่งจากศิลปศาสตร์นับเป็นการสานต่อและผลักดันแนวทางการเรียนแบบลิเบอรัลไปได้อย่างมีนัยสำคัญหากได้มีการเปิดแผนกหรือโครงการดังกล่าวในอีกหลายคณะทั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ น่าเสียดายที่ความคิดดังกล่าวนี้ไม่ได้มีอยู่ในบรรดาผู้บริหารมหาวิทยาลัยสมัยนั้น

เมื่อมองย้อนกลับไป คิดว่าบรรยากาศการศึกษาของพวกนักศึกษาเริ่มมีลักษณะของการศึกษาแบบลิเบอรัลในข้อที่ว่าพวกนั้นไม่ถูกกำหนดให้ต้องจบแล้วออกไปเป็นอะไรเพื่อทำงานอะไรและที่คนอื่น ๆ จะได้ภูมิใจ หากแต่พวกนักศึกษาถูกปล่อยให้ศึกษาเพื่อสนองความอยากรู้อยากเห็น ยิ่งเรียนยิ่งเห็นปมเงื่อนและความขบถของปัญหาและทำให้จุดหมายกว้างใหญ่ออกไปเรื่อย ๆ เหมือนการเล่นเรือออกไปยังมหาสมุทร แต่เมื่อถึงจุดหนึ่งเขาก็พบกับความอ้ำอวัง ความโดดเดี่ยว เพราะถึงอย่างไรสติปัญญาและความสามารถของพวกเขา ก็ยังไม่อาจยึดกุมและเข้าใจสัจธรรมได้อย่างแท้จริง อย่างเก่งเขาก็เพียงแค่ผ่านการแสวงหาปัญญาในระดับแรกคือความรู้จากการเล่าเรียนท่องจำ (สุดมยปัญญา) บางคนอาจเจริญสติปัญญาได้อีกขั้นคือเข้าถึงปัญญาเชิงภาววิสัย (จินตามยปัญญา) คือเริ่มออกจากห้องเรียนและกองตำราไปหาชาวบ้านและสังคมข้างนอกในปัญหาเรื่องต่าง ๆ พอขึ้นชั้นปีที่ 3 และ 4 พวกเขาเริ่มมีปัญญาและความทุกข์กับการเรียนและวิชาทั้งหลาย ปัญหาที่หนักอกและหนักสมองยิ่งคือระบบการปกครองและระบบการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย เขาไม่ได้มีความรู้อะไรมากมายเกี่ยวกับประชาธิปไตย ส่วนใหญ่แล้วเป็นเรื่องของสามัญสำนึก เป็นผลพวงของการใช้เหตุผลในการรับรู้และทำความเข้าใจสภาพการเมืองและสังคมไทยในปีนั้น ไม่ต้องมีใครมาปลุกกระดม สำนึกของความผิดถูกชั่วดีในรัฐบาลที่เป็นตัวแทนของสิทธิธรรมอันเป็นอำนาจสูงสุดในโลก ก็เป็นสิ่งที่มองเห็นและเป็นประเด็นของการอภิปรายถกเถียงในหลาย ๆ วิชาของรัฐศาสตร์ศึกษาไป หลายครั้งที่การอภิปรายถกเถียงในชั้นเรียนนำไปสู่ทางตัน สร้างความคับข้องใจแก่พวกเขา ยิ่งนัก คำตอบทางการเมืองไม่ใช่สิ่งที่ได้มาหรือลางสมองได้ง่าย ๆ

กิจกรรมที่ช่วยรักษาสภาพทางจิตและหล่อเลี้ยงภูมิปัญญาของนักศึกษารุ่นนั้นได้อยู่ได้อย่างสำคัญคือการได้ออกไปร่วมกิจกรรมทางปัญญากับ *ชมรมปริทัศน์เสวนา* และ *ศึกษิตเสวนา* ซึ่งเป็นกลุ่มพบปะของนิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัยและวิทยาลัยต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ที่กว้างขวางและใหญ่ที่สุด ที่สำคัญชมรมดังกล่าวนี้ยังมีนิตยสารรายประจำเป็นธงนำของกลุ่มอีกด้วย “*สังคมศาสตร์ปริทัศน์*” เป็นนิตยสารที่รวมเอาข้อเขียนและความคิดเห็นต่าง ๆ หลากหลายของบรรดาอาจารย์ นักวิชาการ ผู้รู้ผู้อาวุโสที่มีชื่อจำนวนมากเอาไว้ เชื่อว่าพลังของความคิดก้าวหน้ายุคหนึ่งได้รับการหนุนช่วยอย่างสำคัญจากสิ่งพิมพ์สมัยใหม่ โดยเฉพาะในสังคมที่ไม่เป็นประชาธิปไตย การต่อสู้ของปากกามีเสียงดังไม่แพ้เสียงปืน

6. อนาคตและการท้าทายของศิลปศาสตร์ไทยในศตวรรษที่ 21

ศิลปศาสตร์ในความหมายสมัยใหม่ของการศึกษาที่ครอบคลุมเนื้อหาวิชาอย่างกว้าง ได้แก่ มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเน้นวิธีการศึกษาที่เป็นแบบวิพากษ์และบูรณาการ แทนไม่ได้ลงรากลึกในระบบการศึกษาไทยนับแต่สยามได้ปฏิรูปพระราชอาณาจักรมาเป็นรัฐชาติสมัยใหม่เลย แม้ว่าชนชั้นนำทุกยุคสมัยไม่ได้ปฏิเสธความสำคัญของการศึกษาโดยเฉพาะระดับอุดมศึกษา ทว่าการจัดรูปแบบและการกำหนดนโยบายที่มุ่งสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการและความคิด ไม่สามารถปฏิบัติได้มูลเหตุสำคัญมาจากความต้องการเฉพาะหน้าในการตอบสนององระบบราชการและต่อมาภาคการผลิตเอกชนในทางธุรกิจและอุตสาหกรรมที่มีลักษณะเฉพาะด้านและไม่เปิดกว้างอย่างทั่วไป จึงไม่เอื้อต่อการลงทุนและดำเนินการทางลักษณะของศิลปศาสตร์อย่างเต็มที่

ในปี พ.ศ. 2550 สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ได้ดำเนินงานโครงการวิจัยและพัฒนา รูปแบบและแนวทางการจัดการศึกษาศิลปศาสตร์ในสถาบันอุดมศึกษาไทย มีการประชุมระดมความคิดเรื่องการเรียนการสอนศิลปศาสตร์ในสถาบันอุดมศึกษาไทยในปี 2552 จากนั้นได้ดำเนินการวิจัยเรื่อง “รูปแบบและแนวทางการจัดการศึกษาศิลปศาสตร์”²⁸ ในประเทศไทย ขึ้นมา โดยมีข้อเสนอตัวแบบ 2 ลักษณะคือ โครงการศิลปศาสตร์บัณฑิต และหลักสูตรศิลปศาสตร์บัณฑิต โครงการแรกเป็นการนำร่องและเตรียมพร้อมสำหรับนิสิตนักศึกษาศิลปศาสตร์ เช่น การนำเอาหลักสูตร ตมธก. (เตรียมธรรมศาสตร์) มาใช้ ส่วนโครงการหลังเป็นหลักสูตรเพื่อให้ผู้เรียนได้บ่มเพาะทางความคิด สติปัญญา ด้วยการบูรณาการองค์ความรู้ที่กว้างขวางเพื่อช่วยเปิดโลกทัศน์และความสนใจของผู้เรียนโดยเน้นให้ผู้เรียนศึกษาค้นคว้าด้วยกระบวนการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน หรือระหว่างผู้เรียนด้วยกันเอง

²⁸ เกษม เพ็ญภินันท์ และคณะ, รายงานการวิจัยเรื่อง รูปแบบและแนวทางการจัดการศึกษาศิลปศาสตร์ (Liberal Arts Education) ในสถาบันอุดมศึกษาไทย.

ในปี 2552 สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาได้ทำการวิจัย “กรณีศึกษาการจัดการศึกษาด้านศิลปวิทยาการของประเทศสหรัฐอเมริกา”²⁹ เพื่อนำมาเป็นตัวแบบของการปฏิบัติการเรียนการสอนศิลปศาสตร์ในสถาบันอุดมศึกษาไทย โดยมีข้อเสนอโดยสรุปคือ ประการแรกตั้งจุดหมายของสถาบันอุดมศึกษา ว่าต้องการให้นักศึกษาเป็นอะไร ประการที่สองศึกษาและตีความการศึกษาศิลปศาสตร์ให้ทันสถานการณ์และสอดคล้องกับความต้องการของสังคมไทยและสากล ประการที่สาม จัดการระบบบริหารวิชาการให้ทันสมัย กะทัดรัดและมีประสิทธิภาพ ประการที่สี่ให้มีห้องเรียนขนาดเล็ก สร้างบรรยากาศของระบบการเรียนแบบปรึกษาแนะนำ ที่ผ่านมามีสถาบันอุดมศึกษาที่ได้ดำเนินการไปตามบุคลิกของตนเอง เช่น มหาวิทยาลัยพระจอมเกล้าธนบุรีในหลักสูตรทั่วไปในคณะศิลปศาสตร์ และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ “ในหลักสูตรวิชาศึกษาทั่วไปออกแบบมาภายใต้ 3 เสาหลัก ได้แก่ ทันโลก ทันสังคม (Global Mindset) ทักษะชีวิตทางสังคม สนุกทริยะในหัวใจ, สุขภาพกายใจ (Soft Skills), และจิตวิญญาณวัฒนธรรมมีประชาธิปไตย เสรีภาพ เป็นธรรม”

กล่าวโดยสรุป ปรัชญาและความคิดของเสรีชนในหลักการของศิลปศาสตร์ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างแยกออกจากสภาวะของการเมืองและเศรษฐกิจ หากแต่พัฒนาเติบโตใหญ่และแตกตัวไปพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงในสัมพันธภาพทางสังคมที่เป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ของชนชั้นนำและกลุ่มคนส่วนใหญ่ของประเทศ แนวความคิดของศิลปศาสตร์สมัยใหม่ไม่ได้ก่อรูปและพัฒนาไปในสถาบันทางสังคมไทยมาแต่ต้น จึงไม่ดำรงอยู่ในสถาบันการศึกษาและสำนักปัญญาชนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด ดังที่ปรากฏในสังคมตะวันตก หากแต่เป็นเวทีและพื้นที่ของการต่อสู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่พึงประสงค์ของพลเมืองที่เริ่มตระหนักและซึมซับในความเป็นมนุษย์และศักยภาพของการสร้างสังคมในอนาคตของพวกเขาขึ้นมาในเวลาที่สังคมสูงงอมขึ้น ที่สำคัญการมีความรู้ที่เป็นตัวของตัวเองทำให้อุดมศึกษาที่มีความเป็นพลวัต (dynamics) ที่ทำให้สามารถใช้หรือประยุกต์ความรู้และวิถีวิทยาที่พัฒนาขึ้นมาสำหรับความรู้ในสาขาอื่น ๆ มาใช้กับอุดมศึกษาได้อย่างเหมาะสม และการมีความรู้ของตัวตนเองนี่เองที่จะทำให้อุดมศึกษาและศิลปศาสตร์สามารถและมีความจำเป็นในการขับเคลื่อนมหาวิทยาลัยไปในอนาคตที่ไม่สิ้นสุด

ปรัชญาศิลปศาสตร์หรือมนุษยศาสตร์ได้เกิดขึ้นและพัฒนาไปท่ามกลางการต่อสู้และเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของตัวเองและสังคมอย่างไม่หยุด ข้อคิดของบทความนี้คือหลักการของความรู้มนุษยศาสตร์ต้องมี 2 ด้านเสมอ คือ ด้านที่เป็นภายใน เป็นอัตวิสัย การรับรู้ปัญหา อารมณ์ กับด้านที่เป็นภายนอกคือสภาพแวดล้อมทางโลกและที่เป็นวิทยาศาสตร์

²⁹ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, รายงานการวิจัยเรื่อง กรณีศึกษาการจัดการศึกษาด้านศิลปวิทยาการ (Liberal Arts Education) ของประเทศสหรัฐอเมริกา (กรุงเทพฯ: สกศ., 2552), ก.

ความสัมพันธ์ของสองด้านนี้ดำเนินไปโดยผ่านกระบวนการต่าง ๆ ที่เป็นปฏิบัติการ (action) ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ที่มีลักษณะเป็นสากลหรือทั่วไปกับที่เป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นหรือพื้นที่และเวลา

ในประวัติศาสตร์ของพัฒนาการของอุดมศึกษาไทย เราผ่านความตึงเครียดระหว่างวิชาการกับวิชาชีพ ระหว่างอำนาจการเมืองกับอำนาจทางกฎหมาย ซึ่งได้สร้างนักคิดนักปฏิบัติบุคคลที่ตระหนักรู้ มีสำนึกแห่งความเป็นคนที่มีศักดิ์ศรีขึ้น สร้างภูมิทัศน์ทางปัญญาของสังคมไทยขึ้นมา ที่สำคัญคือต้องไม่ลืมคิดถึงคนอื่นให้มากกว่าตัวเรา มีวิธีคิดอย่างมีความรู้สึก ไม่ใช่เป็นแบบกลไกตลอดเวลา นี่คือตัวแบบของศิลปศาสตร์ในโลกสามัญชนคนไทยและทั่วโลก

รายการอ้างอิง

กระทรวงศึกษาธิการ. *ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507*, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบ
เจ็ดสิบสองปีของกระทรวง วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2507. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา,
2507.

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารการประชุมอุปราชและสมุหเทศาภิบาล ร. 6 ศธ. 42/13
(พ.ศ. 2462)

กาญจณี ละอองศรี, วารุณี ไอสถารมย์, และ อังคาร จันทร์เมือง. *ศาสตราจารย์ ดร.อดุล วิเชียร
เจริญ กับหลักสูตรวิชาพื้นฐานศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*. บรรณาธิการ
โดย กาญจณี ละอองศรี. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2559.

เกษม เพ็ญภินันท์, คำยวง วราสิทธิชัย, หม่อมหลวง, วีระศักดิ์ กীরตวรนนท์, รพีพรรณ เจริญวงศ์,
ดุษฎี วรรณธรรมดุษฎี, สิโรบล สุขสวนนท์, ปิยรัตน์ บันลี้, และ เสาวณิต จุลวงศ์. *รายงาน
การวิจัย เรื่อง รูปแบบและแนวทางการจัดการศึกษาศิลปศาสตร์ (Liberal Arts Education)
ในสถาบันอุดมศึกษาไทย*. บรรณาธิการโดย เกษม เพ็ญภินันท์. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
เลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2553.

กุหลาบ สายประดิษฐ์. “มนุษยภาพ หรือปรัชญาการเมืองของความเป็นมนุษย์ ของกุหลาบ สายประดิษฐ์.”
ศิลปวัฒนธรรม 26, ฉ. 5, (มีนาคม 2548): 92-100.

ฉลอง สุนทราวาณิชย์. “ปฐมมหาวิทยาลัยวิพากษ์: เอกสารประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย”
บานไม่รู้โรย 3, ฉ. 11 (ธันวาคม 2530): 51-59.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, สุนทรী อาสะวีย์, สุภาภรณ์ จรัสพันธ์, ทรงยศ แวหงษ์, สุวิมล รุ่งเจริญ,
นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, และ ดำรง ไคร์ครวญ. *สำนักนั้น ธรรมศาสตร์และการเมือง*.
บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2535.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์,
ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข, และ ชำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548.

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. “มนุษยภาพ หรือปรัชญาการเมืองของความเป็นมนุษย์ ของกุหลาบ
สายประดิษฐ์.” *ศิลปวัฒนธรรม* 26, ฉ. 5 (มีนาคม 2548): 92-100.

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. “มองป่วยผ่านสังคมร่วมสมัย.” *วิภาษา* 1, ฉ. 3 (มิถุนายน-กรกฎาคม
2550): 40-46.

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. *รายงานการวิจัยเรื่อง กรณีศึกษากิจการศึกษาด้านศิลปวิทยาศาสตร์
(Liberal Arts Education) ของประเทศสหรัฐอเมริกา*. กรุงเทพฯ: สกศ. 2552.

- นิธิ เอียวศรีวงศ์. *ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์*. พิมพ์ครั้งที่ 4. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน, 2555.
- ประจักษ์ ก้องกีรติ. *และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ : การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนก่อน 14 ตุลาฯ*. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน, 2556.
- ปราโมทย์ เครือทอง. *มหาวิทยาลัยในจุดเปลี่ยน*. กรุงเทพฯ: ชัชชา, 2566.
- ปรีชา สุวรรณทัต. "ประวัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์." ใน *ที่ระลึกวันสถาปนามหาวิทยาลัยครบรอบ 41 ปี 27 มิถุนายน 2518*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518.
- ป่วย อังภาภรณ์. *อุตมคติ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2517.
- แบรดลีย์, แดน บีช. *หนังสือจดหมายเหตุ (The Bangkok Recorder)*, ในงานพระราชทานเพลิงศพนายสมหมาย สุนทระกุล. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2537.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. *มหาวิทยาลัยชีวิต*. กรุงเทพฯ: สามัญชน, 2531.
- ศรีบูรพา [นามแฝง]. *ธรรมจักร 5*, ฉ. 2 (2495).
- อดุล วิเชียรเจริญ. "สมเด็จพระบรมราชาชนกกับการพัฒนาประเทศ ด้านมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และการศึกษา." ใน *36 ปีศิลปศาสตร์ 72 ปีศาสตราจารย์ ดร.อดุล วิเชียรเจริญ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.
- Aphornsuvan, Thanet. "The West and Siam's Quest for Modernity: Siamese Response to Nineteenth Century American Missionaries." *South East Asia Research* 17, No. 3 (November 2009): 401-432.
- Geiger, Roger. *The History of American Higher Education: Learning and Culture from the Founding to World War II*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015.